

ԵՅՐԻՆԱՐԱՆ

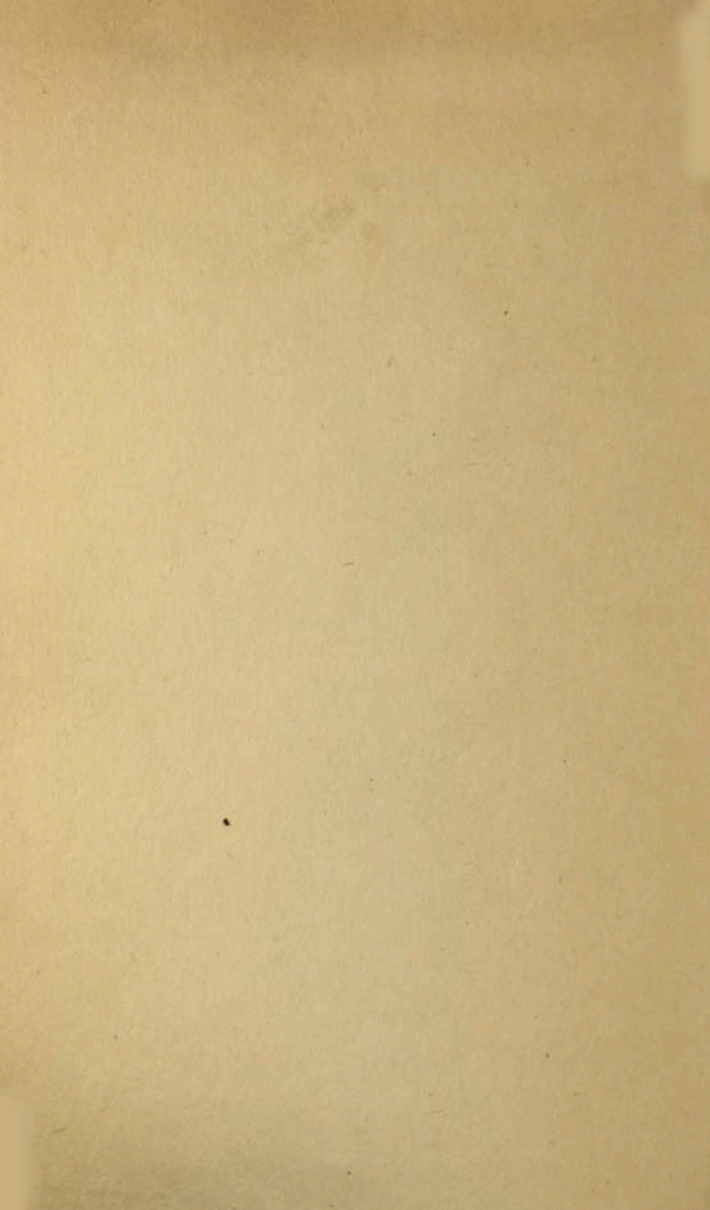
Կ Ե Յ Կ Ե Կ Ե Ն Լ Ե Ջ Ո Ւ Ի

ԱՆՈՆՈՒԹԻՒՆ

ՅԱԳՂԱՆՆՈՒ ԲԵՐԲԵՐԵԱՆՑ

ՄՈՍԿՎԱ

—
1858.

ՎՅՐԻՆԱՐԱՆ

Հ Ե Յ Կ Ը Կ Ը Ն Լ Ե Ջ Ո Ւ Ի

ԱՇԽԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԲԵՐԲԵՐԵԱՆՑ

Մենայն քար, ինչքան ևս փոքրիկ
լինէր նա, յարմարապէս անդաւորված
լինէ լավ կամարակապի մէջ, և եռնաւ և
չինուածքի ամբողջեանը:

Յ. ԲԵՐԲԵՐԵԱՆՑ.

Մ Ո Ս Կ Վ Ա

Imprimerie d'Ernest Barfknecht.

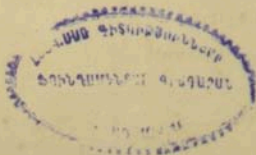
—
1858.

ПЕЧАТАТЬ ПОЗВОЛЯЕТСЯ

съ тѣмъ, чтобы по отпечатаніи представлено было въ Ценсурный Комитетъ
узаконенное число экземпляровъ. С. Петербургъ, 22 Января 1858 года.

Ценсоръ *И. Лажечниковъ.*

575
Лажечниковъ

ՄԵՆՕՆԱԳԵՏԻ ԳԵՐՈՆՆԵՐԻ

Ըստուածատուր Մոլխիսեան

ԽՈՒԼԼԵԱՆՑԻ

և

Մկրտիչ Մարգարեան

ՀԱՅՐԱՊԵՏԵԱՆՑԻ

ԸՆԾԵՆԵՐԵՐԻՓԻՆ

ԱՇԽԱՏԱՆԻՐՈՂԻ ԿՈՂՄԻՑ:

Գ Ե Ր Ը Պ Ը Տ Ի Ի Պ Ը Ր Ո Ն Ն Ե Ր

Ըստ անգամ վայելած լինելով Ձեր ազգասիրական և մարդասիրական շնորհք և միշտ մտքիս մէջ ունենալով նորանց, ովքն արդեօք կարող էի ընծայել իմ առաջին աշխատութիւնը մեր մայրենի լեզուի հանդիսումը, եթէ ոչ Ձեզ: Ինչ մաքուր սրտով առնուամ Ձեզ այս ընծայարերութիւնը, յոյս ունիմ, որ դուք ևս նշմայիսի մաքուր սրտով ընդունէք նորան, ոչ իբրև փոխարէն Ձեր շնորհին, այլ որպէս ցոյց իմ երախտագիտութեանը:

որով մնամ

Յ Ե Ր Գ Ե Լ Ի Պ Ը Ր Ո Ն Ն Ե Ր Ի Գ

Ամենախոնարհ ծառայ

Յ. Բ Ի Ր Բ Ի Ր Ի Ն Ե Յ:

Յուլի 10, 1858.

Մոսկուա:

ԷՅԻՈՒԻԵՆԵՅ:

ԳԼԽԱԳԻՐ:

Է Ի Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ Տ Ն

Կ Ն Չ Պ Ռ Ս Ն Շ Ո Չ Պ Ջ

Ռ Ս Վ Տ Ր Յ Ի Փ Ք Օ Ֆ

ԲՈԼՈՐ ԳԻՐ:

ա բ գ դ ե զ է ը թ ժ ի լ խ ծ կ Տ Ն Չ

Պ Ջ Ռ Ս Վ Տ Ր Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ

Ք Օ Ֆ

ՆՕՏԻ ԳԻՐ:

ա բ գ դ ե զ է ը թ ժ ի լ խ ծ կ Տ Ն Չ

Պ Ջ Ռ Ս Վ Տ Ր Յ Ն Շ Ո Չ Պ Ջ

ՉԱՅՆԱՒՈՐ ՏԱՌԵՐԸ:

ա ե է ը ի ու *) օ

*) Սա երբեմն բաղաձայն է զորօրինակ, լաւ, նաւ, գտաւ, աւազ, նուազ և այլն:

ԲԱՂԱՉԱՅՆ ՏԱԹԵՐԸ .

բ գ զ լ թ ժ Լ Խ ծ կ չ ձ ղ ճ մ յ ն
 շ ո ս ջ ռ յ Վ ար ց փ ք ֆ .

Ըյս տառերը առանձին, առանձին առած, ոչ ինչչեն նշանա-
 կու՛մ, իսկ եթէ նոքա, այսինքն ձայնաւորքը և բաղաձայնքը միմեանց
 հետ կապվեն, վանկեր կը շինեն, վանկերից բառեր, իսկ բառերից
 ամբողջ նախադասութիւն :

ՊԱՐՁ ՎԱՆԿԵՐ ԲԱՂԱՉԱՅՆՈՎ ՍԿՍՎԱԾ .

Բա,	բե,	բէ,	բը,	բի,	բո,	բօ,	բու :
Գա,	գե,	գէ,	գը,	գի,	գո,	գօ,	գու :
Դա,	դե,	դէ,	դը,	դի,	դո,	դօ,	դու :
Օա,	օե,	օէ,	օը,	օի,	օո,	օօ,	օու :
Թա,	թե,	թէ,	թը,	թի,	թո,	թօ,	թու :
Ժա,	ժե,	ժէ,	ժը,	ժի,	ժո,	ժօ,	ժու :
Լա,	լե,	լէ,	լը,	լի,	լո,	լօ,	լու :
Խա,	խե,	խէ,	խը,	խի,	խո,	խօ,	խու :
Նա,	նե,	նէ,	նը,	նի,	նո,	նօ,	նու :
Կա,	կե,	կէ,	կը,	կի,	կո,	կօ,	կու :
Չա,	չե,	չէ,	չը,	չի,	չո,	չօ,	չու :
Ձա,	ձե,	ձէ,	ձը,	ձի,	ձո,	ձօ,	ձու :
Ղա,	ղե,	ղէ,	ղը,	ղի,	ղո,	ղօ,	ղու :
Ճա,	ճե,	ճէ,	ճը,	ճի,	ճո,	ճօ,	ճու :
Մա,	մե,	մէ,	մը,	մի,	մո,	մօ,	մու :
Յա,	յե,	յէ,	յը,	յի,	յո,	յօ,	յու :
Նա,	նե,	նէ,	նը,	նի,	նո,	նօ,	նու :
Շա,	շե,	շէ,	շը,	շի,	շո,	շօ,	շու :
Չա,	չե,	չէ,	չը,	չի,	չո,	չօ,	չու :
Պա,	պե,	պէ,	պը,	պի,	պո,	պօ,	պու :

Յ ա,	ջե,	ջէ,	ջը,	ջի,	ջո,	ջօ,	ջու:
Ո ա,	ոե,	ոէ,	ոը,	ոի,	ոո,	ոօ,	ոու:
Ս ա,	սե,	սէ,	սը,	սի,	սո,	սօ,	սու:
Վ ա,	վե,	վէ,	վը,	վի,	վո,	վօ,	վու:
Տ ա,	տե,	տէ,	տը,	տի,	տո,	տօ,	տու:
Ր ա,	րե,	րէ,	րը,	րի,	րո,	րօ,	րու:
Յ ա,	ցե,	ցէ,	ցը,	ցի,	ցո,	ցօ,	ցու:
Փ ա,	փե,	փէ,	փը,	փի,	փո,	փօ,	փու:
Ք ա,	քե,	քէ,	քը,	քի,	քո,	քօ,	քու:
Ֆ ա,	ֆե,	ֆէ,	ֆը,	ֆի,	ֆո,	ֆօ,	ֆու:

ՊԵՐՁ ՎԱՆԿԵՐ ԶԱՅՆԱՒՈՐՈՎ ՍԿՍՎԱԾ:

Ը,	ար,	ակ,	աղ,	ամ,	ան,	ադ,	առ,	ատ:		
Ե,	եա,	եղ,	ել,	եկ,	եղ,	եմ,	են,	եո,	ել:	
Է,	էք,	էջ,	էն:							
Ը շ,	ըշ,	ըմ,	ըշ,	ընդ,	ըս,	ըստ:				
Ի,	իկ,	իմ,	ին,	իշ,	իստ,	իս,	իր:			
Ո,	ող,	ող,	ոչ,	ոս,	ով,	ոտ,	որ,	օք,	ու,	ուր:
Ի,	ւա,	ւե,	ւի,	ւոր:						
( ),	օդ,	օդ,	օթ,	օծ,	օղ,	օն,	օշ,	օր,	օց:	

ՄԻԱՎԱՆԿ ԲԱՌԵՐ:

Ը զգ,	ազգ,	աղիս,	ախտ,	ամսդ,	այդ,	այծ:			
Բան,	բակ,	բաղդ,	բեմ,	բիր,	բիւր:				
Գաղ,	գահ,	գաղտ,	գեղ,	գետ,	գիծ,	գութ:			
Դա,	գայլ,	գարձ,	գաշն,	գաշտ,	գատ,	գար:			
Լցն,	ելք,	եկ,	եղկ,	երբ,	երգ,	եօթ:			
Չարկ,	զարմ,	զանց	զերծ,	զէն,	զենչ,	զօհ:			
Լն,	էշ,	էս,	էգ,	էր:					
Թաղ,	թաղ,	թամբ,	թան,	թաս,	թիւր,	թուր:			
Ժամ,	ժայռ,	ժայդ,	ժիտ,	ժեր,	ժղդ:				
Իմ,	ինչ,	ինձ,	ինն,	ինն,	իսկ,	իր,	իւղ,	իւր,	իք:

Լաւ, լայն, լիճ, լար, լաց, լաւ, լեղ, լերկ, լոյս, լուծ,
 Խար, խաղ, խաժ, խաղ, խակ, խաչ, խելք, խունկ,
 Չախ, ծալք, ծայր, ծառ, ծեփ, ծետ, ծոմ,
 Կազմ, կալ, կահ, կամ, կայծ, կաս, կարգ, կարճ, կեր, կիր,
 Հա, հաճ, համ, հայկ, հայ, հայր, հաշտ, հեղ, հուն,
 Չաղ, ձախ, ձայն, ձեռ, ձիգ, ձեր, ձուկն, ձող, ձու,
 Գեկ,
 Ճառ, ճայթ, ճար, ճան, ճեմ, ճիռ, ճիւղ, ճիշդ,
 Խաղ, մահ, մայր, մարդ, մասն, մեծ, մեղք, մեղր, մուկն, մտ,
 Տաղ, յաղթ, յայտ, յարգ, յարկ, յետ, յոյս, յո՞ք,
 Կա, նախ, նարտ, նաւ, նենդ, նետ, նիգ, նիւթ, նուսն,
 Շաղշահ, շանթ, շար, շարժ, շեղ, շիւղ, շիւ, շեշտ, շուն,
 Ող, ողբ, ողջ, ոստ, ոտն, որբ, որս, որժ, ուխտ, ուղտ,
 Չար, չափ, չիղջ, չոր, չորս, չիք, չինչ, չէք, չու,
 Պախ, պահ, պայտ, պասպ, պար, պերճ, պիղծ,
 Քայլ, քան, քերժ, քոխ, քոկ, քուխտ, քուր, քով,
 Ուահ, ոամ, ոիշտ, ոումբ, ոուփ,
 Սաղ, սաթ, սակ, սայլ, սանդ, սար, սեր, սեխ, սէր, սիւն,
 Սաղար, վաղք, վախ, վայ, վոց, վայր, վանկ, վարք, վեշտ,
 Տաղար, տախտ, տաղ, տաշտ, տասն, տափ, տէղ, տէր, տուն,
 Զած, ցայգ, ցան, ցաւ, ցեղ, ցեց, ցիր, ցուրտ,
 Փակ, փայլ, փայտ, փառք, փաստ, փող, փոր, փորձ, փոս, փոքր,
 Քած, քաղ, քաջ, քար, քառ, քէն, քիթ, քիւնք, քիւ,
 ( )դ, օձ, օթ, օղ, օր, օց:

ԵՐԿՈՒՎԱՆԿԵԱՆ ԲԱՌԵՐ:

Ար-գար, ա-ծուխ, ա-կումբ, բա-զուժ, բա-ժակ, գա-զան, դան-
 գատ, դայ-եակ, դար-բին, եղ-բայր, ե-րեք, զա-տիկ, զա-ւակ, զե-ռուն,
 ըն-կեր, ըն-ծայ, թա-թառ, թէ-պէտ, ժա-ռանգ, ժը-պիտ, ի-մաստ, իշ-
 խան, լապ-տեր, լե-զու, խա-ղալ, խըն-ձոր, ծա-նօթ, ծած-կել, կա-
 պոյտ, կա-զին, կե-ցող, հա-զար, համ-բոյր, ձա-խորտ, ձը-մեռն, ղե-ն-
 ջակ, ղօ-ղել, ճար-տար, ճա-կատ, մա-մուլ, մին-չե, յայտ-նի, յու-սալ,
 նա-խանձ, նե-տել, շա-պիկ, շըն-չել, սսկի, սստ-նուլ, ու-րախ, չա-
 փել, չու-ել, պա-նիր, պամ-պակ, ջա-նալ, ջո-կել, ոս-միկ, ոս-ճիկ,

տա-լոր, սի-րուն, վար-կեան, վե-ճակ, տա-կառ, ար-կար, ցա-մաք, ցոր-
կան, փախ-չել, փոր-ձել, քաղ-ցած, քը-նար, օ-գուտ, օ-ժիտ, օ-րէնք:

ԵՐԵՔՎԱՆԿԵԱՆ ԲԱՌԵՐ:

Աղ-գա-կից, բա-րե-րար, գա-ւա-զան, դա-հե-կան, զար-մա-նալ,
է-ու-թիւն, ըն-տա-նի, թա-գա-ւոր, ժա-մա-նակ, ի-մաս-տուն, լեղ-ու-ա-
գետ, խայ-տա-ոակ, կրն-քա-հայր, հաղ-ու-ա-գետ, ձե-ոա-գիր, ղե-կա-
ւար, ճա-նա-պարհ, մե-ծա-տուն, յաղ-թա-նակ, նը-կա-րիչ, շա-հա-
ւէտ, ո-րո-գայտ, չա-րա-գործ, պա-հա-պան, ջեր-մե-ռանդ, ոստ-կա-
պետ, սար-կա-ւազ, վե-հա-փառ, տե-սա-րան, ցան-կա-նալ, փո-խա-
նակ, քա-րո-ղիչ, օղ-տա-կար:

ՉՈՐՍ ԵՒ ՀԻՆԳՎԱՆԿԵԱՆ ԲԱՌԵՐ:

Աստ-ու-ծա-պաշտ, բա-րե-կա-մու-թիւն, գա-ւա-ոա-պետ, դա-
տա-քըն-նիչ, զու-գա-չա-փու-թիւն, թե-թե-ա-միտ, ժա-ռան-գու-
թիւն, խաղա-ղու-թիւն, հա-կա-ոա-կորդ, ձա-խոր-տու-թիւն, ղե-կա-
ւա-րու-թիւն, ճա-նա-պարհ-որդ, մե-նա-մար-տու-թիւն, նը-չա-նա-կել-
հա-ղոր-դա-կցու-թիւն, ջեր-մե-ռանդ-ու-թիւն, սաղ-մո-սա-նու-ապ, տա-
րա-ձայ-նել, ցա-մա-քա-յին, փա-ոա-ւոր-եալ, քան-քարա-ւոր:

Ը. Աստուած ոչնչից ստեղծեծ աշխարհը. այսինքն երկինքը երկիրը և
ամենայն ինչ որ կայ երկնքում կամ երկրում. հողը, ջուրը, օդը,
կրակը, հանքերը, բոյսերը, կենդանիքը, և վերջապէս մարդը:

Բ. Աստուած ամինայն տեղում է. նա ամեն բան տեսանումէ, ամեն բան
գիտէ:

Գ. Իմաստութեան սկիզբը Աստուծոյ երկիրն է:

Դ. Ով կամենում է իմաստուն լինել, նա մանկութեան ժամանակ խե-
լացի մարդոց խրատները պէտք է լսէ:

Ե. Ով որ կամի Աստուծոյ ծառայն լինել, նա միշտ թող օգնէ աղ-
քասներին:

Չ. Ով աղքատին կը օգնէ Աստուծոյ փոխ տված կը լինի:

Լ. Մի սովորացներ լեզուիդ սուտ խօսել, վասն զի շուտով կը իմացվի

և Տաւատարմութիւնը կը կորսուի, յետոյ որ ճշմարիտ ևս խօսես,
չեն Տաւատում :

Ը. Հօր օրհնութիւնը զաւակների տունը կը Տաստատէ, իսկ մօր անեծ-
քը նորա հիւքը կը քանդէ :

Թ. Մի հաս հին բարեկամը, տասն նորից լաւ է :

Ժ. Ով ուրիշին փոս է փորում, ինքն է ընկնում նորա մէջ :

Ը Ղ Օ Թ Բ :

ՏԷՐՈՒՆԱԿԱՆ ԱՂՕԹՔ :

Հայր մեր, որ յերկինս ևս սուրբ եղիցի անուն քո, եկեսցէ արքա-
յութիւն քո. եղիցին կամք քո որպէս յերկինս և յերկրի. զՏաց մեր
հանապազորդ տուր մեզ այսօր եւ թող մեզ զպարտիս մեր, որպէս և մեր
թողումք մերոց պարտապանաց. և մի տանիր զմեզ ՚ի փորձութիւն, այլ
փրկեա զմեզ ՚ի չարէն. զի քո է արքայութիւն և զօրութիւն և փառք
յաւիտեանս, ամէն :

ԱՌԱՒՕՏԵԱՆ ԱՂՕԹՔ :

Ղոհանամք դրէն, Տէր Աստուած մեր, որ զարթուցեր զմեզ ՚ի հան-
գատենէ քնոյ շնորհիւ ողորմութեան քոյ. Չարթն զմիտս մեր արգարու-
թեամբ, զի տեսցեն աչք մեր զփրկութիւն քո. Եկեսցէ և ընակեսցէ առ
մեզ Աստուածութիւն քո և ողորմութիւն քո հովանի և պահապան լիցի
՚ի վերայ պաշտօնէից քոց. Եւ զմեզ զծառայս քո արժանի արա ՚ի տուէ
և ՚ի գիշերի և յամենայն ժամու միշտ խորհիլ ՚ի սէր պատուիրանաց
քոց. և զոհանալով փառաւորել զՀայր և զՊրդի և զսուրբ Հոգիդ այժմ
և միշտ :

ԱՂՕԹՔ ՈՐ ՊԷՏՔ Է ԱՍԵԼ ՃԱՀԻՑ ՅԱՌԱՋ :

Աչք ամենեցուն ՚ի քեզ Տէր յուսան և զու տասնոցս կերակուր
՚ի ժամու. բանաս զձեռն քո, և լցուցանես զամենեպէն քաղցրութեամբ
կամօք քո :

ՃԱԸԻՑ ՅԵՏՈՅ՝

Փառք քեզ Տէր, փառք քեզ թաղաւոր մեր, զի ետուր մեզ կերակուր ուրախութեան. լցո՛ղ զմեզ Հոգւով սրբով, զի գտցուք առաջի քո զՏաճոյս և մի ամաչեսցուք. զի դու հասուցանես ըստ իւրաքանչիւր գործոց իւրեանց:

ՀԱՆԳՍԵԱՆ ԱՂՕԹՔ՝

Օ հանդստեան զաղօթս և զաղաչանս ընկալ մարդասէր Աստուած ՚ի հաճոյս բարերար կամաց քոց: Եւ մեր մեղաց և բազում յանցանաց թողութիւն շնորհեա՛ւ և քեզ փառք յաւիտեանս ամէն: Փառք քեզ Տէր Աստուած որ պարզեցեր զօրս զայս խաղաղութեամբ անցուցանել: Մարդասէր Աստուած զառաջիկայ զիշերս, որ ՚ի վերայ մեր գալոց է ՚ի մեղաց փրկեա՛ւ, ՚ի չարեաց աղատեա՛ւ, և ՚ի բարի գործս առաջնորդեա՛ւ: Առաւօտու օրհնութեանցն և փառաբանութեանցն արժանի՛ արա զամենայն հաւատացեալս անուանդ քում սրբոյ և սրահեա՛ւ ՚ի խաղաղութեան: Ողորմեա՛ հարց և եղբարց մերոց կենդանեաց և հանգուցելոց ամէն:

ՀԱՆԳՆԵԱԿ ՀԱՒԱՏՈՅ (*),

Հաւատալք ՚ի մի Աստուած, Հայրն ամենակալ, յարարիչն երկնի և երկրի, երեւելեաց և աներևութից: Եւ ՚ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս, յՈրդին Աստուծոյ ծնեալն յԱստուծոյ Հօրէ, միածին, այսինքն յեութեանէ Հօր, Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ՚ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ, յԱստուծոյ ճշմարտէ ծնունդ. և ոչ արարած: Նոյն ինքն ՚ի բնութեանէ Հօր, որով ամենայն ինչ եղև յերկինս և ՚ի վերայ երկրի, երեւելիք և աներևոյթք: Ար յաղագս մեր մարդկան և վասն մերոյ փրկութեան իջեալ յերկնից. մարմնացաւ, մարդացաւ, ծնաւ կատարելապէս ՚ի Մարիամայ սրբոյ կուսէն Հոգւովն սրբով: Արով էառ զմարմին, զհոգի և զմիտ, և զամենայն որ ինչ է ՚ի մարդ, ճշմարտապէս և ոչ կարծեօք: Չարչարեալ, խաչեալ, թաղեալ, յերրորդ աուր յարուցեալ, ելեալ ՚ի յերկինս, նովին մարմնովն նստաւ ընդ աջմէ Հօր: Գալոց է նովին մարմնով և փառօք Հօր ՚ի դատել զկենդանիս և զմեռեալս, որոյ թագաւորութեանն ոչ գոյ փասճան: Հաւատալք և ՚ի Սուրբ Հոգին յանեղն և ՚ի կատարեալն, որ խօսեցաւ յօրէնս և ՚ի մարգարէս և յաւետարանս: Ար էջն ՚ի Յօր

(*) Հանգանակը բերեց Հայաստան սուրբ Լուսաւորչի փոքր որդին Արիստակէսը. Նիկիայից. ուր սոցոված էին 318 հայրապետներ ընդդէմ Արիստակէսին. (325 թուականին):

դանան, քարոզեաց զառաքեալն և բնակեցաւ ՚ի սուրբան: Հաւատաւք և ՚ի մի միայն ընդհանրական և առաքելական եկեղեցի: Ի մի մկրտութիւն, յասպաշխարութիւն, ՚ի քաւութիւն և ՚ի թողութիւն մեղաց: Ի յարութիւնն մեռելոց, ՚ի դատաստանն յաւիտենից հոգւոց և մարմնոց, յարքայութիւնն երկնից և ՚ի կեանսն յաւիտենականս:

* * *

Իսկ որք ասնն էրերբեմն, յորժամ ոչ էր Արդին, կամ էր երբեմն, յորժամ ոչ էր Սուրբ Հոգին, կամ թէ յոչէից եզնն, կամ յայլմէ էութենէ ասնն լինել զԱրդին Աստուծոյ և կամ զՍուրբ Հոգին. և թէ փոփոխելի են կամ այլայլելի զայնպիսիսն նշովէ կաթողիկէ և առաքելական սուրբ եկեղեցի:

ԱՍՏՈՒԾՈՅ ՏԱՍՆ ՊԱՏՈՒԻՐԱՆՔԸ (*):

Ա.) Եւ եմ Տէր Աստուած քո, մի նշեցի քեզ այլ Աստուած բաց յինէն:

Բ.) Մի՛ արասցես դու քեզ կուռս ըստ ամենայն նոննութեան, որ ինչ յերկինս ՚ի վեր, և որ ինչ յերկիր ՚ի խոնարհ և մի երկիրպագանիցես նոցա:

Գ.) Մի՛ անուցուս զանուն Աստուծոյ քո ՚ի վերայ անտեսաց:

Դ.) Յիշեա՛ սրբել զոր շարաթուն. զվեց որ գործեսցես և արասցես զամենայն գործս քո, յաւուրն եօթներորդի շարաթ Տեառն Աստուծոյ քում պահեսցես:

Ե.) Պատուեա՛ զհայր քո և զմայր:

Զ.) Մի՛ սպանաներ:

Է.) Մի՛ շնար:

Ը.) Մի՛ գողանար:

Թ.) Մի՛ սուտ վկայէր զընկերէ քումմէ:

Ճ.) Մի՛ ցանկանար տանն ընկերի քո, և մի կնոջ նորա, և մի ամենայնի, որ ինչ ընկերի քո իցէ:

(*) Եւ յապատկարածքները, զբան երկու քարեզէն տախտակների վերայ, տուեց Աստուած Մոսէս մարգարեին Սինայ սարի վերայ: — Ստորանցից շորսը վերաբերումն Աստուած պաշտութեան. իսկ վեցը ընկերությունեան:

ԱՐՁԱԿ ԸՆԹԵՆՐՅԵՆՈՒԹԻՒՆ՝

ԱՐԳԱՐՈՒԹԻՒՆ՝

Ըյս ասելով իմանումենք Աստուծոյ արգարութիւնը, կամ նորա էութեան այն յատկութիւնը, որով նա վարձատրումէ բարին և պատժումէ չարը. ուրեմն ամեն մարդու հասուցանումէ այն վիճակին, ինչ վիճակինա արժանի է: Ամենայն ազատ գործողութիւն ունի իւր մէջ վարձատրութիւն կամ պատիժ, և մարդ սոցանից մինը անտարակոյս ստանալու է թէ վաղ, թէ ուշ, թէ այս, և թէ այն կեանքում: Ուրեմն մարդ միշտ պիտոյ է արգարութիւն գործէ, որ նորա փոխանակ և բարի վարձատրութիւն ստանայ Աստուծուց:

ԱՂՔԱՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱԶՆՈՒՈՒԹԻՒՆ՝

Բարի իշխան, ողորմութիւն արեք ինձ իմ հիւանդ մօր համար, ասումէր մի աղքատ մանուկ իւր մօտից անցկացող պարոնին: Սա ձեզ եզ ձեռքը դրպանը և չ'նայելով, թէ որքան դրամ է հանել այն տեղեց, տուեց նորան: Մանուկը զարմանալով նայեց այս մարդուն վերայ, նորա երեսում ուրախութիւն էր պատկերացած: Ախ, որքան հարուստ եմ ես այժմ, զանչեց նա, բայց շուտով մտածեց և իսկոյն վաղեց պարոնի քամակից: Բարի պարոն, ասաց մանուկը, հասանելով նորան. կարելի է դուք սխալ մամլ տուեցիք ինձ այսքան մեծ արծաթ և այս խօսքովը յետ տուեց ստացած ոսկին:

Ինչու համար դու չ'պահեցիր այդ արծաթը քո մօտ, հարց արեց պարոնը. այդ անիրաւացի կըլինէր, պատասխանեց աղքատ մանուկը կարմրած. ես չ'դիտեմ կամէիք արդեօք ինձ այդպէս շատ տալ թէ ոչ:

Ըսա ինձ ազնիւ մանուկ, ո՞վ ես դու. մանուկը պատմեց նորան, թէ նա մի աղքատ այրու որդի է, որ ընկած է հիւանդութեան մէջ առանց ոչ ինչ խնամարկութեան և այս բանը ահա հարկադրել էր նորան ողորմութիւն խնդրել բարի մարդերից, ապա թէ ոչ նորա մայրը մեռանելու էր սովեցը:

Ախ. բացազանչեց նա արտասուելով. քանի իմ մայրը կարանումէր աշխատել, ես չէի խնդրում ողորմութիւն: Երթանք միասին, ասաց պարոնը, երթանք սիրելի, քո մօր մօտ: Մանուկը տարաւ նորան մի փոքրիկ և աւերակ խրճիթ, ուր ընկած էր նորա մայրը: Պարոնը տեսանելով

կնոջ գրութիւնը և գտանելով նորան ևս այնպիսի ազնիւ, ինչպէս և նորա որդին, խղճաց և խսկոյն դուրս գնալուց յետոյ, ուղարկեց նորմօտ մի բժիշկ, ապահովեց նորա կեանքը, իսկ նորա մանուկին կրթութիւն տվեց: Երբ որ մանուկը հասակաւոր եղաւ և սովորեց զուղական տնտեսութիւնը, այնուհետեւ իւր ազնուութեան պատճառով, ստացաւ իրր վարձ իւր բարերարի բոլոր կայքերի վերատեսչութեան գլխաւոր տեղը:

ՃՂՄԱՐՏԱՍԷՐ ԵՐԵՒԱՅՆ:

Չար ԱխլՏեւը, փոխանակ որ ճաշից յետոյ ուսումնարան երթայ բոլոր օրը անցուցել է զոների մօտ տղոց հետ, թռչունների բուններով բլէզ բունելով: Նորա ծնողքը կարծիք տանելով նորա այս չարութեան վերայ, հարցուցին նորանից, թէ նա վարժատուն գնացել է, թէ ոչ: Բայց, որովհետեւ ԱխլՏեւը չ'կամէր խոստովանել իւր յանցանքը, վասն որոյ և նոքա վճռեցին չ'հարացանել և Յակոբից այս մասին, վասնզի գիտեին, որ նա անպատճառ գնացել է վարժատուն: ԱխլՏեւը խընդրեց իւր փոքր ընկերից չ'ասել նորա ծնողքին ճշմարիտը: Դու գիտես, ասաց նա, որ ինձ տանը կը պատժեն, մանաւանդ այն պատճառով, որ ես խաբեցի իմ հայրը և մայրը: Բայց սիրելի ԱխլՏեւ, ասաց նորան Յակոբը, մի թէ դու կամիս, որ ես սուտ խօսիմ քո մօր առաջը, երբ նա ինձ հարցանէ: ԱխլՏեւը աղաչեց, խոստացաւ նորան գնտակներ տալ: վերջապէս սպառնացաւ: Բայց Յակոբը հաստատ մնաց իւր գիտաւորութեան մէջ: Դու գիտես, ասաց նա, որքան ես քեզ սիրումմ եմ: ես դէպի քո անձնը սեր ունենալով, չեմ կարող ոչինչ անարդար բան առնել: Ասիր ինձ, ես կ'աշխատեմ չ'երևել քո հօր աչքին, բայց եթէ նա տեսանէ և հարցանէ ինձանից, ես ճշմարիտը կ'ասեմ: Ես քեզ խորհուրդ եմ տալիս, սիրելի ԱխլՏեւ, յաւելայրեց նա, խոստովանիր քո յանցանքը: ԱխլՏեւը տհաճութեամբ հեռացաւ փոքրիկ Յակոբից և չ'հետեւեց նորա խորհուրդին: Յակոբը երկար ժամանակ փախչում էր ԱխլՏեւի հօր հետ տեսութենից, բայց քանի օրից յետոյ, յանկարծակի պատահելով նորան, հարկադրված գտանվեցաւ ասել, թէ ԱխլՏեւը մի անգամ ճաշից յետոյ չ'կար ուսումնարանում:

Այժմ կարգացողը թող ասէ: Ընկրիներ, եթէ նա լռէր այս մասին:

Ով միշտ ճշմարիտ է խօսում, նա բարեպաշտ և խոհեմ մարդ է: Յակոբին ամենեւին չէր կարելի զրպարտիչ անուանել, որովհետեւ

նա յայտնեց իւր ընկերի յանցանքը ոչ թէ մի օտար մարդու, այլ թէ նորա հօրը: և ոչ այն մաքով, որ անպատուէր, այլ մանաւանդ, որ ուղղէ նորան:

ԱՌԱՔԻՆՈՒԹԵԱՆ ՅԱՂԹԱՆԱԿԸ:

Հերցոկ Բոգանը, որ Հենրիկոս IVի մօտիկ բարեկամն էր և Ղուստօփիկոս XIII ի ահարկու թշնամին, անցուց իւր կեանքը և վախճանեցաւ համարեա թէ զէնքը ձեռքում և դափնիով պսակված: Սա մի ժամանակ Գրանսիայում Պրոտեստանտներին պաշտպան և նոցա զօրքերին առաջնորդ էր: Բայց վերջի ժամանակներում, երբ որ Պրոտեստանտները հաշտվեցան պապականների հետ, սա կորուց իւր զէպի նոցա մտերմութիւնը: Շատերը համարումէին նորան մի դաւաճան, և պատրաստ էին միշտ արինաշաղաղ առնել իւրեանց ձեռքերը այս ազնիւ և մեծահոգի մարդու արիւնով: Մի օր սա առանց զէնքի և հանդարտ կիրպով մտաւ աղմկեալ ժողովրդի մէջ, բացեց իւր կուրծքը և անդրդուելի ձայնով կանչեց. « որովհետև ես այսքան ժամանակ զոհել եմ իմ անձնը ձեր ազատութեան և բարեկեցութեան համար, այժմ ապա կամիմ մեռանել դարձեալ ձեր ձեռքով. ուրեմն սպանեցէք ինձ. » Ժողովուրդը տեսանելով այս, ամաչեց իւր անարդար վարմունքից, և ամենեքեան ծուր իջանելով նորա առաջև, փաթաթվեցան սուքերին, ներողութիւն խնդրելով նորանից: Ահա այսպէս է առաքինութեան յաղթանակը և մարդկային ընկերութիւնը պարտականէ թափել ուրախութեան արտասուքը:

ՍՈՒՐ ՊԱՏԱՍԽԱՆ:

Սպանիայի թագաւոր Փիլիպպոս երկրորդը 1586 թուականին ուղարկել է Հոսմ իւր երիտասարդ իշխանը, որ Սիկստոս հինգերորդին պապական աստիճանի հասանելը շնորհաւորէ: Բայց այս պապը անհաւան էր, որ նորա մօտ ուղարկած էին մի այդ պէս երիտասարդ զեսպան, և չ'կարողացաւ համբերել, որ չ'ասէ, այդ ի՞նչ է, միթէ ձեր թագաւորը չ'ունէր աւելի մարդ, որ ուղարկել է իմ մօտ մի անմօրուք զեսպան: Եթէ իմ արքայն կարծած լինէր, պատասխանեց հպարտ սպանիացին, թէ արժանաւորութիւնը մօրուքումն է, արգարև կուղարկէր ձեզ մօտ մի այժ, և ոչ թէ ինձ:

Լոնդոնի հարուստ վաճառականի որդին Դորվալը երիտասարդ ժամանակին ընկել էր զանազան անառակութեանց մեջ: Նա շատ զայրացուցանում էր իւր ծնողքը, արհամարելով նոցա տուած խորհուրդները և խրատները: Ծերունի հայրը վերջի ժամանակներում կտակ շինեց որով բոլոր կայքք ընծայումէր իւր մեծ որդուն: Քանի ժամանակից յետոյ հայրը մեռաւ: Դորվալը, լսելով իւր հօր մահը, մտածեց և սկսեց ապաշխարել իւր անառակ կեանքի մասին, որ վարումէր առաջները: Իմանալով նոյնպէս, որ զրկվել է և ժառանգութենից, շատ մեծահոգի տանելով այսուրր, ասում է. ես արժանի եմ սորան, ծենեկալը, այսպէս ասվումէր նորա մեծ եղբայրը, լսելով այդպիսի գովելի գործը, շատ ուրախանումէ իւր եղբոր յաջող փոփոխութեանը: Սա գնում իւր եղբոր մօտ և զրկելով նորան, ասում է. սիրելի եղբայր, մեր հայրը իւր կտակագրումը բոլոր իւր գոյքը թողել է ինձ և զրկել է ժառանգութենից իւր անառակ որդուն, բայց ոչ թէ նորան, ինչպէս դու այժմ ես: Եւ այսպէս տալիս եմ քեզ ժառանգութեան այն մասը, որ ճշմարտապէս քեզ էր պատկանում:

ՄԻ ՀԱՏԱԿԻՄ ՄԱՐԴ՝

Մի մարդ, որ ուտումէր վեց մարդու չափ, ներկայացաւ Հենրիկոս չորրորդին (որ գաղղիացոց թագաւոր էր) յուսալով, թէ այս թագաւորը կրտայ նորան մի բան, որով կարող էր պահպանել իւր այդքան սակաւագիւտ շնորհը: Թագաւորը, որ ահա լսած էր այդ անուանի շատակերի համբաւը, հարց արեց նորանից. ճշմարիտ է այն, ինչ որ ասումէին քո համար, այսինքն, թէ դու ուտումես վեց մարդու չափ: Այո՛, Չերդ մեծութիւն, պատասխանեց նա: Եւ դու աշխատումես ուտելուդ համեմատ, հարց արեց թագաւորը: Ես աշխատում եմ այնքան, ինչքան մի ուրիշը իմ ուժովս և իմ հասակումս, պատասխանեց շատակերը: Անիծեալ դու, աղաղակեց թագաւորը, եթէ ես ունենայի քո պէս վեց մարդ իմ թագաւորութեան մեջ, կըհրամայէի կախել նորանց այդպիսի ուտող խնդ մարդիկ շուտով սով կըբերէին իմ աշխարհիս վերայ:

ԱԿՆՈՑՆԵՐ՝

Ը ինականին մինը, տեսանելով որ ծեր մարդիկ կարգալու ժամանակակնոց են գնում քթերին, գնում է և ինքն ակնոցներով առ և տուրանող

վաճառականի մօտ և պահանջում է նորանից մի ամենալաւ ակնոց : Վաճառականը տալիս է նորան, ինչ որ նա պահանջումէ : Ըինականը առնում ակնոցը, դնումք քթին և առնելով ձեռքը մի զիրք, ասումէ, թէ ակնոցները պիտանի չեն : Վաճառականը տալիս է նորան ուրիշ ակնոցներ, նորա համար նոքա ևս անպիտան են լինում : Մի խօսքով, որքան ակնոց նա չէ առնում, ոչ մինը չեն օգնում նորան կարգալու : Վերջապէս վաճառականը հարցանումէ նորանից, թէ սիրելի, դու կարդալ գիտես : Ըինականը զարմանումէ այս հարցմունքին և ասումէ. եթէ ես կարգալ իմանայի, ապա ինչու էին հարկաւոր ինձ քո ակնոցները :

ՆԱՓՈՒԷՈՆԸ ԵՒ ՆՈՐԱ ՀԱՄԱՐ ԶԷՆԲ ՇԻՆՈՂ ԱՐՈՒԵՍՏԱՒՈՐԸ :

Նափուէոնը սովոր էր իւր հանդերձի տակից զրահ հագնել, որ շատ քիչ պատահումէր նորան հանել : Բելզիա երթալու ժամանակին, որ տեղ կար մեծ անհանգստութիւն, նա լաւ համարեց ամենայն զգուշութիւն գործ դնել իւր անձնը պահպանելու համար : Գանչեց իւր մօտ երևելի արուեստագէտը և հարց արեց, թէ կարո՞ղ է արդեօք նա շինել նորա համար մի այնպէս զրահ, որ ոչինչ զէնքով չէր կարելի ծակել. կարող եմ պատասխանեց. ինչ կարժէ. տասն և ութ հազար ֆրանք : Ուրեմն շինիր ասաց : Արուեստաւորը նշանակեալ օրումը բերեց իւր աշխատութիւնը, Նափուէոնը փոխանակ զրահը չափելու, հրամայեց արուեստաւորին հագնել նորան. արուեստաւորը հնազանդվեցաւ. Նափուէոնը առաւ երկու հրացան. տեսանենք կրդիմանայ քո ասածին պէս, թէ ոչ. ասաց և նետեց դէպի նորա կուրծքը : Զրահը դիմացաւ. երկրորդ գնտակը զարկեց նորա քամաքին առանց մի վնասի, խեղճ արուեստաւորը կիսամեռ եղած վախից, կարծումէր թէ փորձը աւարտվիլէ. բայց ոչ. Նափուէոնը առաւ որսորդութեան զէնքը և կրկնեց իւր փորձը խեղճի թևերի և փորի վերայ : Մարդու բաղդից զրահը անվնաս մնաց : Որքան փող կրպատկանի քեզ, հարց արեց Նափուէոնը. տասն և ութ հազար ֆրանք, պատասխանեց կակազելով կիսամեռեալ արուեստաւորը. տուէցէք սորան 36 հազար էր արուեստաւորի խօսքին պատասխանը :

ՄԻ ՍՊԱՆԻԱՅԻ ԵՒ ՄԻ ՄԱՎՐ :

Մի երիտասարդ Սպանիացի կովիւ էր մի նոյնպէս երիտասարդ Մավրի հետ և սպանել էր նորան : Նա կարողացաւ ազատվել, նորա բռնելու համար ուղարկված հետամուտներից, թուշելով մօտի եղած այգու պատիցը : Այգու տէրը երևելի հարուստ Աֆրիկացիներից մինն էր, որ այդ

ժամանակ այգումը գտանվելով, զեսաւ երիտասարդին: Սպանիացին իսկոյն ընկաւ նորա ոտքերը, յայտնեց իւր հետ պատահած դիպուածը և ինչոքեց նորանից թագուցանել այս յանձանքը: Մալըր տուեց նորան կէս հատ սալոր և ասաց. կէր այս և յուսա իմ վերայ: Յետոյ փակեց նորան մի հոանոցի մէջ և խոստացաւ զիշեր ժամանակ, աներկիւղ տեղ տանել և ինքն գնաց զէպի տուն: Հաղիւ ներս մտելէր իւր սենեակը, բերին նորա մօտ իւր հարազատ որդու մեռած մարմինը և յայտնեցին, որ սա սպանուած է երիտասարդ Սպանիացու ձեռքով: Երբ որ առաջին զգացմունքի երկիւղը և վիշտը հանդարտուցաւ, տարաբաղդ հայրը մտածեց, որ մարդասպանը նորա իշխանութեան տակն է գտանվում: Բայց երբ զիշերը վերայ հասաւ, այս մասին ոչովի ոչինչ չ'ասած, գնաց նա այգին, և երիտասարդ. ասաց նա Սպանիացուն, դու սպանելես իմ հարազատ որդին, որի մարմինը այժմ ընկած է իմ տան մէջ: Արդար դատաստանով դու պատժի ես արժանի, բայց դու իմ հետ սալոր կերար և ես խօսք տուեցի քեզ, որ չ'կամիմ ստել: Յետոյ մտաթափ սպանողին տարաւ ախոռը և տուեց նորան մի ձի և ասաց. «ազատվիր փախչելով, առանց ժամանակ կորուսանելու: Այժմ զիշեր է և քեզ ոչ ոք չ'տեսանի, իսկ էգուց դու ապահովութեան մէջ կը լինես: Դու իմ որդու արիւնը թափեցիր, այս ճշմարիտ է, բայց աստուած արդարադատ է: Ես յանձնուեմ քեզ նորա կառքին և ուրախ եմ, որ չ'մեղանչեցի քո արիւնով և պահեցի իմ տուած խօսքը:»

ՋԱՐՄԱՆԱԼԻ ՅԻՇՈՂՈՒԹԻՒՆ:

Վոլտերի Պրուսիացոց թագաւորի պալատում ծառայած ժամանակ կար այնտեղ և մի անդղիացի մարդ, այնպիսի զօրեղ յիշողութիւն ունեցող, որ բառ առ բառ կարող էր կրկնել ինչ որ նորա առաջ ևր կարդային, թէ և այդ լինէր մի հրաշալի մեծութեամբ շարագրութիւն: Ֆրիտրիկոս երկրորդը (Պրուսիացոց թագաւորը) քանի քանի անգամ ինքը փորձել է նորան և շատ զարմացել է նորա ձիրքի վերայ: Մի որ Վոլտերը յայտնել էր թագաւորին թէ կամենում է մի նոր շարագրութիւն կարգալ թագաւորի առաջ ևր, թագաւորը յօժարացէլ է, բայց միևնոյն ժամանակ կամենալով Վոլտերին յիմարացնել, հրամայէլէր անդղիացուն պատի միւս կողմում կանգնել և լսել Վոլտերի կարդացածը: Վոլտերը բարձր ձայնով և մեծ սգաստութեամբ (հիացմունքով) կարդումէ իւր դրածը, բայց թագաւորը շատ սառն է լսում նորան, Ինչպէս, Չերդ մեծութիւն, հաւանումէք իմ դրածը, հարց արեց Վոլտերը: Ես նկատումեմ, ասաց թագաւորը, որ ահա այս քանի ժամանակ է

Վժռտերը սկսել է օտարի աշխատութիւններից օգուտ քաղել և իրրե իւր սեպհականը քարոզել: Ի հարկէ, Վժռտերը զարմացաւ այսպիսի իւրեան պատուին զղկողական նախատինք լսելով: Նա հաւատացնում էր, որ այդ իւր սեպհական շարադրութիւնը է: Ապա եթէ ես ապացուցանեմ, որ իմ ասածը ճշմարիտ է, ի՞նչ պատասխան կըտաս այն ժամանակ, շարունակեց թագաւորը: Վժռտերը երգում կերաւ, որ թագաւորը նորան զուր տեղը ձանաչել է սնապարծ:

Եկէք այստեղ, ասաց թագաւորը պատսպարի միւս կողմում կանգնած անգլիացուն, ասացէք պարոն Վժռտերին ձեր ոտանաւորը, որ նա համարձակումէ իրրե իւր սեպհականը քարոզել: Անգլիացին կատարեալ ճշտութեամբ կրկնեց Վժռտերի ոտանաւորը սկսած առաջին տողից մինչև վերջինը: Ապա ստեցի ես. ասաց թակաւորը հիացած Վժռտերին: Ախ, չարագործ. կանչեց վժռտերը, ինչպէ՞ս է ձեռք ձգել այդ: Թագաւորը շատ ծիծաղեց այս անցքի և վարձատրեց անգլիացուն նորա արած հաճոյութեան փոխանակ:

ՆԵՂՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ ԿԸ ՃԱՆԱԶՎԻ ԲԱՐԵԿԱՄԸ:

Լչրկու բարեկամ ձանապարհ էին գնում. պատահեց նոցա մի արջ, որ տեսանելով մինը, իսկոյն վեր ելաւ ծառի վերայ և ապահովեց իւր անձնը վտանգից: Բայց միւսը միտք բերելով, թէ արջը սովորութիւն չ'ունի մեռած մարմինին վնաս տալ, պարզվեցաւ դետնի վերայ, որպէս թէ մեռած էր: Մօտացաւ արջը, շօշափեց հողի վերայ տարածված մարդը, բերանը նորա բերանի և ականջների վերայ դնելով. բայց մարդը շունչը իւր մէջ պահելէր, և արջը կարծելով, որ սա անկենդան մարմին է, հեռացաւ: Յետոյ նորա ընկերը հարց է անում այս մարդից. քո ականջումը ի՞նչ ասաց այն արջը. ընկերը պատասխանեց, թէ արջը խրատ տուեց ինձ, որ այն մարդը չ'համարեմ ինձ բարեկամ, որի հաւատարմութիւնը փորձած չեմ վատաբարդութեան մէջ:

ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ԿԱՄ ԵՐԿՐԱԳՐՈՒԹԻՒՆ:

Այն գիտութիւնը, որ ուսուցանում է մեզ աշխարհի վերաբերեալ գիտութիւնքը, այսինքն նորա գիրքը, բերքերը, տէրութիւնները, երկիրները, սահմանները, քաղաքները և բնակիչքը, անուանւում է աշխարհագրութիւն կամ երկագրութիւն:

Աշխարհագրութիւնը, նայելով, թէ աշխարհի ո՞ր բանը է ուսուցանում, բաժանւում է.

Ուսումնական կամ մաթեմատիկական:

Բնական կամ ֆիզիկական և

Վաղաքական:

Ուսումնական կամ մաթեմատիկական աշխարհագրութիւնը նայում է մեր երկրագնդի *) վերայ, որպէս միտլորակի վերայ. այս պատճառով նա քննում է նորան, որպէս երկնային մարմինների միւր. քննում է նորա ձևը, մեծութիւնը, ընթացքը այլ և խօսում է, ինչ մտլորակներ ընթացակից էին նորան. Այս գիտութիւնը անուանւում է տիեզերագրութիւն, որի մի ճիւղը բաժանւում է և կազմում է մի առանձին մեծ գիտութիւն, որ ասվում է աստղաբաշխութիւն:

Բնական կամ ֆիզիկական աշխարհագրութիւնը քննում է հողագնդի տարերքը. ցամաքը, ծովերը. հողը, ջուրը և նոցա որակութիւնքը. սարերը, հրաբուխները, անտառները, ձորերը. քննում է աշխարհների եղանակները, նոցա ազդեցութիւնը բնակիչների վերայ, որոնցով իմացվում է շատ անգամ մարդկային ցեղերի միւր միւսից զանազանութիւնը:

Վաղաքական աշխարհագրութիւնը ուսուցանում է, թէ ինչպէս բաժանված է ամբողջ երկրագունդը զանազան երկիրներ, միները միւսից անկախ. ուսուցանում է տէրութիւնքը, նոցա կառավարութեան կերպերը, նոցա սահմանները, այս տէրութիւնների բնակիչքը նոցա սովորութիւնքը, նոցա վրոնքը, լուսաւորութեան աստիճանը: Այս վաղաքական աշխարհագրութիւնը ունի և մի այլ ճիւղ, որ նոյնպէս ծաղկած է այժմեան ժամանակումը, — վիճակագրութիւն — ստատիստիկա, որի գործը է ճիշտ ծանօթութիւն տալ տէրութիւնների և նոցա մեջ գտանված քաղաքների և բնակիչների թիւը, թէ ինչ աստիճանի աճումն այդ բնակիչքը. քննում է, թէ բնակիչներից և առհասարակ հպատակներից ո՞րքան վաճառականք, տեղացիք, գիւղականք և վերջապէ ստրուկք. քննում է այս աշխարհի բերքերը, գործարանները վաճառականութեան չափը, տէրութեան զինաւորական զօրութիւնը և այլ այսպիսի բաներ:

*) Երկրը ասվում է երկրագունդ այն պատճառով, որ ունի գնդի ձև: Երբ ընթացումը բաղկացնում է 37600 վերստ:

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԱՇԽԱՐՀԱԳՐՈՒԹԻՒՆ: *)

Արհիբրը հինգ մասն է բաժանվում. նորանցից երեքը հին և երկուսը նոր աշխարհներ են կոչվում:

Հիները են. 1) Եւրոպա, 2) Ասիա և 3) Աֆրիկա. իսկ նորերը. 1) Ամերիկա և 2) Աւստրալիա կամ Հարաւային Հնդկաստան:

Ե Ի Ր Ո Պ Ա Ն

Աւրոպան պատած է Հիւսիսի կողմից Հիւսիսային ովկիանոսով. Արևելքից Ասիայով. Հարաւից Միջերկրական ծովով, Գիրրալտարեան նեղուցով, Ատլանտեան ովկիանոսով. և Արևմտքից նոյնպէս Ատլանտիան ովկիանոսով: Եւրոպան աշխարհի ամենաքաղաքացեալ մասն է. սորա բնակիչների թիւը 24⁵ միլիոն կամ փոքր մի ևս աւելի է. սորա մէջ խօսումն են 34 լեզու. բայց մայր լեզուները ութից աւելի չեն: Նորա մէջի կրօնը (հաւատը) առ հասարակ Քրիստոնէական է, բայց կան Մասնատականներ և Հրէաներ և այլ հաւատներ: Առաջին լուսաւոր ազգերի բնակարանը Եւրոպան է: Այն տեղ ծաղկումն գիտու թիւններ, զպրութիւններ և գեղեցիկ հմտութիւններ: Նոքա իւրեանց կրթութենովը տարածեցին իւրեանց վաճառականութիւնը ամենայն աշխարհ: Նոցա հնարած երկաթից ճանապարհները ամենայն ինչ հեշտացրեցին նոցա համար:

Աւրոպան բաժանվումէ չորս մասն.

1) Արևելեան Եւրոպա. որի մէջ կան աշխարհներս. Ռուսաստանը, որ բաժանվումէ. 1) Բալտիկեան Ռուսաստան, 2) Մեծ Ռուսաստան, 3) Փոքր Ռուսաստան, 4) Արևելեան Ռուսաստան, 5) Հարաւային Ռուսաստան, 6) Արևմտեան Ռուսաստան և Լեհացոց թագաւորութիւնը կամ Պոլոնիա:

II) Հիւսիսային Եւրոպա. սորա մէջ կան. 1) Շվեդիան և Նորվեգիան, 2) Գանէմարքիան, 3) Բրիտանիան:

III) Կենդրոնական Արևմտեայ Եւրոպա. սորա մէջի աշխարհները են. 1) Գերմանիա, 2) Պրուսսիա, 3) Կրակով, 4) Աւստրիա, 5) Շվեյցարիա, 6) Հոլլանդիա, 7) Բելգիա, 8) Ֆրանսիա:

*) Աւելորդ համարեցինք նոր կարգաւ սովորող երեխաների համար խօսել ուսումնական և բնական աշխարհագրութեանների վերայ, այս պատճառով իսկ և իսկ խօսումներ համապատասխան քաղաքական աշխարհագրութեան մասին, որ և առաւել հասկանալի էր և օգտակար առաջին անգամը:

IV) Հարաւային Եւրոպա. որի մէջի աշխարհները են. 1) Պորտուգալիա, 2) Սպանիա, 3) Գեսպերիա, 4) Անտորրա, 5) Իտալիա, 6) Սարտինա, 7) Մօնակօ, 8) Պարմա, 9) Մոտենա, 10) Լուկկա, 11) Տոսկանիա, 12) Եկեղեցական Նազանդը, 13) Սան - Մարինօ, 14) Նէապօլ, 15) Սիցիլիա, 16) Բալկանիա, 17) Եւրոպայի Թուրքաստան, 18) Սերբիա, 19) Վալախիա, 20) Մոլդաւիա և 21) Յունաստան:

Ա Ս Ի Ա .

Ըստիան ունի իւր սահմանը Հիւսիսից — սառնապատ ծովը. Արեւելքից — Բերինգի նեղուցը և Արևելեան ովկիանօսը, Հարաւից — Հնդկաստանի ովկիանօսը և Արևմտքից Աֆրիկան, որից նա բաժանվում է Սև ծովովը, Սուվէ պարանոցովը և Պապիւլ Մանտեպ նեղուցովը: Սա չորս անգամ մեծ է, քան թէ Եւրոպան: Սա մարդկային ազգի առաջին հայրենիքն է: Այս տեղ հիմնարկվեցան առաջին և մեծամեծ թագաւորութիւնքը աշխարհիս երեսին: Բայց վաղուց արդէն այս աշխարհը յետ է մնացել Եւրոպայից, քաղաքական լուսաւորութեան մասին: Սորա մէջ համարեա թէ ամենայն ազգերից գտանվում են, որոց թիւը 500 միլիոնից աւել է և խօսում են 153 լեզու: Սորա մէջի կրօնները են. քրիստոնէական, Մահմետական, Բուդդիսմ, Համիանիսմ և այլն:

Ը ս տ ի ա ն բ ա ժ ա ն վ ու մ է չ ո Ր Ս մ ա ս ն .

- I) Հարաւային — Արևմտեան մասն, որի մէջ եղած աշխարհները են. 1) Ըբաւիա, 2) Իրան, 3) Բելլուճիստան, 4) Կարուլ կամ Ավկանստան, 5) Բալկ, 6) Գերաս կամ Արևելեան Խորասան, 7) Արտաքոյ հովկասը և այլն:
- II) Հարավային Ասիա. 1) Հնդկաստան, 2) Հնդիկ-Չինաստան:
- III) Կենդրոնական — Արևելեան. — 1) Թուրքաստան, 2) Չինացոց կայսրութիւնը, 3) Եսպոնեան կայսրութիւնը:
- IV) Հիւսիսային Ասիա, որ է Սիբիրիան:

Ա Ֆ Բ Ի Կ Ա .

Աֆրիկայի սահմանները են Հիւսիսից — Գիրրալտարու ծոցը և Միջերկրական ծովը. Արևելքից — Ասիան, Կարմիր ծովը, Բարե Մանտեպայ ծոցը և Հնդկաց ծովը. Հարաւի կողմից — Հարաւային ովկիանօսը և Արևմտքից — Արևմտեան ովկիանօսը:

Աֆրիկան բովանդակումէ իւր մէջ 70-ից — մինչև 220 միլիոն բնակիչք. կարելի է ասել, որ նոցա թիւը մեղ ճշգիւ յայտնի չէ, պատճառ, չկայ կարողութիւն նոցա մէջը մտանելու ամենայն տեղ, նոցա կոշտ, կոպիտ և վայրենի լինելովը. նոքա ամենայն բոսակ պատրաստ են ձեռքերին հասած մարդիկը զոհ տանել իւրեանց աստուածներին, որոնք են. կովը, եղնը, կրօկողիւսը և այլ կենդանիք:

Վլխաւորապէս այս տեղ թագաւորումէ կոապաշտական կրօնը, բայց կան և Մահմետականք և քրիստոնեայք. վերջինները կամ պատահմամբ ընկել են այս տեղ կամ այժման Եւրոպացի վաճառականներից են:

Աֆրիկացիք բնակվումն անտաններում, դաշտերում. և առ հասարակ ծառերի ճիւղերից շինած ծածկոցի տակ և ոչ այնպէս տներում, ինչպէս Եւրոպացիք: Նոքա ման են գալիս մերկանդամ, միմիայն առաջները փակած մի կտոր կտաւով:

Աֆրիկայի մէջ խօսումն 160 լեզու. բայց մայր լեզուն Արապացոցն է: Վաճառականութիւնը այս տեղ բաւականին առաջ է գնացել, վասն զի սոքա փոքր ի շատեւրոպացոց հետ յարակցութիւն ունենալով, վերջի ժամանակներում մինչև և գործարաններ (фабрики) շինեցին:

Սա բաժանվումէ հինգ մասն.

I) Աֆրիկան սահման. սորա մէջ եղած աշխարհները են.

1) Հապէշ, 2) Բագր-էլ-Արիադ, 3) Նուրիա և 4) Հեգիպոս:

II) Մագրերեան սահման. 1) Տրիպոլ, 2) Տունիս, 3) Ալժիր, 4)

Ալյսերուլթիւն-Մորոքքո, 5) Սիդի-Գեշամ, 6) Սագրա:

III) Արևմտեան կողմը կամ Նիգրիդիա. 1) Ներքին Նիգրիդիա,

2) Արևմտեան կամ Բարձր Նիգրիդիա, 3) Աերի Գվինէա և 4) Ալյորի Գվինէա:

IV) Հարաւային-Արևելեան Աֆրիկա. — Յիմբերադիա և այլն:

V) Աղջները են. Մատագասկար, Մադէյրա, Բուրբոն և այլն:

Ա Մ Ե Ր Ի Կ Ա.

Ամբիկան գտանվեցաւ 1492 թուականին քրիստոֆոր Կոլումբոսի ձեռքով: Սա մի ահագին երկիր է, որոյ սահմանները են. Հիւսիսից — Հարավային ովկիանոսը, Հարաւից — Հարաւային, Արևմտից — Արևելեան և Արևելքի կողմերից — Արևմտեան ովկիանոսները: Սորա միջի

բնակիչների թիւը մինչև 50 միլիոն է հասանում. այս հաշվումը շատ ազդեր կան. Սպանիացիք, Անգլիացիք, Ֆրանսիացիք, Պորտուգալացիք, դերմանացիք, Հոլլանդացիք, Շվեդներ և Ռուսներ և այլք. Առաջին ժամանակներումը սորա մէջ կային զանազան կրօններ, բայց այժմ, սկսած XVI դարուց, համարեա թէ քրիստոսական կրօնը գլխաւորն է դարձել այն տեղ: Բայց բուն Ամերիկացիք դարձեալ ունին փոքրի շատէ կոապաչտու թիւն. այսու ամենայնիւ նորա հոգու անմահութիւնը և յաւիտենական կեանք լինելը անկեղծ հաւատումն: Բայց իսկ Աստուծու վերայ ունեցած հասկացողութիւնները շատ մութն են:

Ամերիկայի բնակիչները շատ հեղ և խոնարհ մարդիկ են. Շատերը նոցանից բնակվում են կամ անտառներում կամ փայտերից շինած վրաններում:

Սաճառահանութիւնը Ամերիկայում կարելի է ասել, որ ծաղկած վիճակի մէջ է. նորա գլխաւոր յարակցութիւնը Եւրոպացոց հետ է: Սա առ հասարակ հարուստ աշխարհներից մինն է, մանաւանդ քոյսերի կողմից. այս տեղից առաջին անգամ բերեցին Եւրոպա գետնախրնձորը (картофель) շոկոլատը, խահվէն և այլն և այլն:

Ամերիկան բաժանվում է երեք մասն.

Սասն Հիւսիսային, որ տեղում կան աշխարհներս. 1) Ռուսաց Ամերիկան, 2) Հիւսիսային Անգլիական Ամերիկան, 3) Միացեալ Նահանգները, 4) Մեխիկոն և Միչիկն Ամերիկան:

II) Հարաւային, որի մէջ կան. 1) Վենեսուէլան, 2) Նոր Գրանատը, 3) Եկուադորը, 4) Պերուն, 5) Բոլիվիան, 6) Չիլին, 7) Արուկանը, 8) Պատագոնիան, 9) Լապլատան, 10) Ուրագուայն, 11) Պարագուայն, 12) Բրազիլիան և 13) Գվիանան:

III) Կղզիները են. 1) Գայիդի, 2) Գրենլանդիա, 3) Ճէմէկա, 4) Քրիստոֆա, 5) Մարտինիկ, 6) Մարիգալանդ, 7) Կիւրասո, 8) Կուրա և այլն:

Ա Ի Վ Տ Ի Ա Լ Ի Ա

Աւստրալիան բաղկանում է անհամար մեծ և փոքր կղզիներից, որոնց շատերը Արևելեան և Հարաւային ուղիանոսներումը են. Այս աշխարհի սահմանները են. Ասիան, Ամերիկան, Աֆրիկան, Արևելեան և Հարաւային ուղիանոսները. Սորա բնակիչների թիւը մինչև 20,500,000 է, որի հաշվումը կան զանազան ցեղերից մարդիկ. Եւրոպացիք և այլ երկրացիք:

Աւստրալիայի բնակիչների շատերին կրօնը կոապաշտական է, բայց կան ևս քրիստոնեաներ։ Աւետարականներ, կաթոլիկներ և այլ կրօններով մարդիկներ։

Բնակիչները այս տեղի, բնակվում են անտառներում, կամ խրեանց ձևով շինած վրաններում։ Չնայելով, որ Աւստրալիայի մէջ լինումէ բաւականին ցուրտ եղանակներ, նորա բնակիչները դարձեալ մերկանդամ են ման գալիս, վասն որոյ և շատ գարշատեսիլ մարդիկ են։

Կորա ման են գալիս մարմինները ներկած զանազան գոյներով շատ ատելութիւն և թշնամութիւն սիրող մարդիկ են։ ամենայն չնչին բանի համար պատրաստ են արիւն թափել։ Ես այս ասումեմ այն տեղի բուն բնակիչների համար։ կան և այնպէս կղզիներ, որոնց բնակիչքը շատ մեղմարարոյ մարդիկ են և շատերը ուսում են առնում այն տեղերում գտանված անգլիացիների մօտ։ Աւաճառականութիւնը վատ դրութեան մէջ է, որովհետեւ ըստ մեծի մասին խաւարասէր, կոշտ և վայրենի մարդիկ են։

Սա բաժանվումէ հինգ մասն։

I) Մալալիա. սորա միջի եղած աշխարհները են. Սուամորա, Եաւա, Սուաբաւա — Տիմօր, Մալուքա, Տելեբեսս, Բարնէօ, Ֆիլիպեան կղզիները։

II) Բելանեզիա, որ տեղ կան աշխարհներ. Ախթի կղզիները, Նոր Գեբրիդները, Սոլամոնեան կղզիները, Պապուալիա, Լուիլիատա, Աւստրալիա, Նոր Կալէտոնիա, Տասմանիա։

III) Միկրօնեզիա. սորա մէջ կան, Բոնեն-Սիման, Մարիանքը, Պելի կղզիները, Բօտակ կղզիները, Թալիկ կղզ. և Գիլբերտա կղզ։

IV) Պօլինեզիա. որի մէջ կան. Գաւաին, Նուկա-Գիվան, Ալայի-գուն, Պօնոթա - Տաիտին, Աւիխուուն, Մանգիան, Տոնգան, Նոր-Չե-լանգիան, Չատամ, Կեմել, Օկլենտ, Գամօան։

V) Հակարչային երկիրները են. Եգիլիա, Աիկդորիա։

ՌՈՒՍԵՍԵՆՆԵՐ

Սա շատ մեծ թաղաւորութիւն է և պարունակում է իւր մէջ հա մարեան թէ Եւրոպայի երեք մասնը. բայց ի սորանից Ռուսաստանին և պատկանում բոլոր Հիւսիսային Ասիան, որ Սիբիրիա է ասվում. սա ու նի նոյնպէս մի տեղ և Հիւսիսային Արևմտեան Ամերիկայումը, որ Ռու սաց Ամերիկայ է կոչվում. կան և շատ կղզիներ դորան պատկանած Ասիայի և Ամերիկայի մէջ:

Ռուսաստանի բնակիչների թիւը հասանում է մինչև 70 միլիոն. սոցանից շատ փոքր մասնը այլ ազգեր են: Ռուսաստանի մէջ զիտաւոր կրօնը Ռւղղափառ ասածն է (Православная), բայց բաց ի նորանից կան և այլ կրօններ: Լուսաւորութեան կողմից Ռուսաստանը, սկսված Պետրոս Առաջինից միշտ յառաջ է խաղացել, խաղում և այժմ Պետրոսի և նորա յաջորդների ձեռքով շինվեցան շատ ուսումնարան ներ, ձեմարաններ, Ինստիտուտներ, հասակարաններ և այլ շատ գի տութեանների և արհեստների վարժատներ, որ տեղից ամենայն տարի գուրս են գալիս հաղարաւոր ուսեալ մարդիկ և հայրենիքի պիտանի որդիք:

Սա ճառականութիւնը Ռուսաստանի մէջ առաջին անգամ սկսվե ցաւ Արեւազների ձեռքով յառաջ խաղալ. սորա ունեցան յարակ ցութիւն Բիւզանդեան հետ: Եետոյ երկար ժամանակ Ռուսաստանի առ և տուրը համարեան թէ ընկել էր. պէտք էր մարդ, որ դարձեալ կանգնեցնէր այդ գլորվածը. եկաւ այն մարդը և շատ յառաջ տարաւ Ռուսաց վաճառականութիւնը. այդ մարդն էր Պետրոս Առաջինը, որ առաջին անգամ սկսեց Եւրոպայից այս տեղ բերել և այս տեղից Եւ րոպա ուղարկել զանազան ապրանքներ Բալտիկեան ծովով: Նորա ձեռ քով շինվեցան զանազան գործարաններ (фабрики): Եետոյ նորա յա ջորդքը, հետևելով նորա օրինակին, հասուցին Ռուսաց վաճառակա նութիւնը, գրեթէ, ծայրին:

Ռուսաստանը բաժանվում է քսան մասն, որոնք են.

1) Մեծ Ռուսաստան, 2) Օստրեյիան գաւառները, 3) Փոքր Ռու սաստան, 4) Նոր կամ Հարաւային Ռուսաստան, 5) Արևմտեան Ռու սաստան, 6) Պոլոնիայի թաղաւորութիւնը, 7) Ասիական Ռուսաստան, որ պարունակում է իւր մէջ Կովկասեան աշխարհները, Հաշտարխանու արքայութիւնը (царство), Կազանու արքայութիւնը և Սիբիրիայի աշ խարհը:

ԵՒՐՈՊԱՆՅԻ ՄԵՅՐԵՔԵՂԱՔՆԵՐԸ

Ա. ՌՈՒՍԼՍՏԱՆ.

Բնակիչների թիւը:

Սանկտպետերբուրգ, Նեվայ գետի վերայ, կայսերանիստ, ու-	
նի	532,241
Մոսկվա, Մոսկվա և Եսաուլ գետերի վերայ, ունի	373,800

Բ. ՊՈԼՈՆԻԱՅԻ ԹԵԳԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆ.

Վարշաւ, Վիսլա գետի վերայ, ունի	167,000
--	---------

Գ. ՇՎԵՑԻԱ ԵՒ ՆՈՐՎԷԳԻԱ.

Ստոքհոլմ, Մելար լիճի վերայ, արքայանիստ, ունի	88,000
Քրիստիանիա, արքայանիստ, ունի	24,000

Դ. ՄԵՐ ԲՐԻՏԱՆԻԱ ԿԵՄ ԱՆԳԼԻԱԿԱՆ ՄԻԼՊԵՏՈՒԹԻՒՆ.

Անգլիայի մէջ — Լոնդոն, Թեմզ գետի վերայ, արքայանիստ, ունի	2,361,640
Շոտլանդիայի մէջ — Էտինբուրգ, Ֆորդ Նեղուցի վերայ.	200,000
Իրլանդիայի մէջ — Դըբլին, Լիֆֆի գետի վերայ.	325,000

Ե. ԳԵՆԵՒԵՐԵՔԻԱ ԿԵՄ ԳԵՆԻԱ.

Կոպենհագեն, Ջունդ Նեղուցի վերայ, արքայանիստ	150,000
---	---------

Զ. ՖԻՆԼԱՆԴԻԱ.

Փարիզ, Սենա գետի վերայ, կայսերանիստ, ունի.	1,000,000
--	-----------

Է. ԲԵԼԳԻԱ.

Բրիսսել	170,000
-------------------	---------

Ը. ՀՈՒՂԱՆԳԻՒՆ.

Բնակիչների թիւը:

Ամստերդամ, Ամստել գետի վերայ, արքայանիստ, ունի . . . 211,000

Թ. ՀՎԵՑԱՐԻՆ.

Բերն	24,600
Լիւցերն	8,000
Ցիւրիխ	20,300

Ժ. ԱՒՍՏՐԻԱ.

Այս կայսերութեան մէջ պարունակվում են.

1) Աւստրիայի արշիդքսութիւնը, 2) Բոհեմեան, 3) Մորաւիան և Սիլիզիան, 4) Լիւրիկէ, 5) Գալիցիան, 6) Մաճարստանը կամ Ունգարստանը, 7) Գալմացիան 8) Լոմբարդիան և Վենետիկը:

1. ԱՒՍՏՐԻԱՅԻ ԱՐՇԻԴՔՐԱՍՈՒԹԻՒՆԸ.

Վեննա 478,000

2) Բ Ո Հ Ե Մ Ի Ա.

Փրագ 112,000

3) ՄՈՐԱՎԻԱ ԵՒ ՍԻԼԵԶԻԱ.

Բրիւնն 45,000

4) Լ Ի Ի Բ Ի Կ Ի.

Քրեաս 85,000

5) Գ Ա Լ Ի Յ Ի Ա.

Իվոլ կամ Լոմբերգ 60,000

6) ԽԱՃԱՌՍՏԱՆ ԿԼՄ ՈՒՆԳԵՐԻԱՆ:

Բնակիչների թիվը:

Բուրձա կամ Օֆընի 30.000

7) Գ Ա Լ Մ Ա Ց Ի Ա:

Ծարա կամ Զադրիա 7.000

8) ԼՕՄԲԵՐԴԻԱ ԵՒ ՎԵՆԵՏԻԿ:

Միլան, Օլոնա գետի վերայ 180.000

Մանտուա 30.000

9) Պ Բ Ո Ւ Ս Ս Ի Ա:

Բերլին, Շրբեկ գետի վերայ, արքայանիստ 420.000

Քեոնիգսբերգ 80.000

Ֆրանքֆուրդ, Օդեր գետի վերայ 28.000

{	Ֆրանքֆուրդ, Մայն գետի վերայ	58.000
	Համբուրգ	149.000

10) ՊՈՐՏՈՒԳԱԼԻԱ:

Լիսաբոն, Թայո գետի վերայ, արքայանիստ 350.000

11) Ս Պ Ա Ն Ի Ա:

Մադրիդ, Մանզանարէս գետի վերայ, արքայանիստ 240.000

12) Ի Տ Ա Լ Ի Ա:

Սորա ամէջ կան եօթը զլիսաւոր տերութիւնք, որոնք են:

1) Ս Ա Բ Դ Ի Ն Ի Ա:

Տուրին քաղաքով 150.000

*) Սորա երկուքը ազատ քաղաքներ են:

2) Տ Ո Ս Կ Ա Ն Ե Ա.

Բնակիչների թիվ

Ձեռքբերում 79,000

3) ՀՈՌՄ ԿԸՄ ՊԸՊԻ ՏԷՐՈՒԹԻՒՆԵԸ.

Համաձայն 176,000

4) ՆԱՊՕԼԻԱ ԿԸՄ ԵՐԿՈՒ ՍԻԿԼԻԵՅԻ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Նասպոլի կամ Նեասպոլիս 338,000

5) Պ Ա Ր Մ Ա.

Պարմա 36,000

Պիաչենցա 30,000

Տ Ը Ճ Կ Ա Ս Տ Ը Ն.

1) Իր բաժանվում է երկու գլխաւոր մասն, այսինքն Եւրոպական, որ է Բու-
մէլի, և Ասիական Տաճկաստան, որ է Անադոլու:

ԵՒՐՈՊԱԿԱՆ ՏԱՃԿԱՍՏԱՆ.

Կոստանդնուպոլիս կամ Ստամբուլ, արքայանիսա 813,000

Ադրիանուպոլիս կամ Էզիրնե 100,000

Պ Ա Լ Ա Խ Ի Ա.

Բուխարեսա 60,000

Մ Ո Լ Գ Ա Վ Ի Ա.

Եւջ 30,000

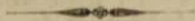

Ս Ե Ր Թ Ի Ը

Քեղցրատ 40.000

Յ Ո Ւ Ն Ը Ս Տ Ը Ն

Ըթկեր կամ Ըթինա, արքայանիսա 26.000

Բ Ե Ր Ո Յ Ե Կ Ե Ն Խ Բ Ե Տ :

Մարդս Աստուծոյ ձեռագործն է և աշխարհքի երեսի վերայ եղած ամենայն արարածներից կատարելագոյն: Նորա այլ արարածներից գերազանցութեան պատճառն է նորա հոգին, բանականութիւնը, որ ուրիշ արարածները չ'ունին: Մարդը իւր մօրից ծնած ժամանակը թէև ունի հոգի, բայց նորա բանականութիւնը կերպարանագործված չէ: այն հոգին, որ նա ունի, լուսաւորված չէ: երբ որ երեսայն սկսումէ ածիլ մարմնաւորապէս, նորա հոգեկան կարողութիւնքը ևս սկսումն զարթնուլ և բան հասկանալ: Այս ժամանակումը էք, դուք ահա սիրելի երեսայք, մինչ կարդումք ձեր համար մտածողի այս աշխատութիւնը:

Ղուք, քանի մի երկու տարեկան էիք ոչինչ բան չէիք հասկանում, բայց այժմ, եթէ մի մարդ մի բան ասէ ձեզ, հասկանումք: ուրեմն ձեր հոգեկան կարողութիւնքը սկսել են շարժվիլ, այս այն միջոցն է ահա, երբ այս շարժողութեանը հարկաւոր է լաւ ուղղութիւն տալ, միշտ դէպի լաւը զրգոել ձեր հոգեկան զգացմունքը, որպէս զի ժամանակով կարողանաք բարոյական մարդ դառնալ, Ազգին և եկեղեցուն պարձանք: Աշխատեցէք զիշեր և ցերեկ, որ բան սովորիք, որ ձեր հոգին, ինչպէս որ ասացի, ձեր ծնած օրից մինչև այսօր մի անլոյս մշուշով պատած է, կամաց, կամաց պայծառանայ և առաւել լաւ, աւելի մաքուր կերպով կ'արողանայ տեսանել և հասկանալ ինչ որ դուք այժմ տեսնումք և չէք հասկանում:

Մարդու գերագոյն արժանաւորութիւնը բանականութիւնն է ասացինք: բանականութիւն ասելը, սիրելի երեսայք, այն է, որ նա կարողանումէ խօսել, ուրիշի խօսածը լսել, հասկանալ, և երկու զիպուածումը ևս մտածել, ճանաչել բարին և չարը, լոյսը և խաւարը: Նա կարող է, նա ազատ է հեռանալ չարից և մօտենալ բարի բանին, ատել և հեռանալ խաւարից, սիրել և մօտենալ լուսին: Այժմ հասկացաք, իմ սիրելիք, թէ ինչ ասել է բանականութիւն: այս բանականութիւնը ահա, որ Աստուած և ձեզ պարգևել է, դեռ ևս այս բոլորիս

վայրենի է, կոշտ է, խաւար է և անկերպարան է. հարկաւոր է նորան ընտանեցնել, քաղաքացի առնել, կակղել, լուսաւորել և կերպարանագործել. այս բոլոր ասած փոփոխութիւնս, որ շատ մեծ բան է, և որչափ մեծ, այնչափ ևս հարկաւոր կը կատարվի ձեր բանականութեան վերայ ուսման և դաստիարակութեան ձեռքով. ուսումն և դաստիարակութիւն ասելը բան սովորել ասել է, սիրելի երեսխայք. Այս քանը այժմն հասկանալով, իմացիք, որ դուք պիտի աշխատիք դիշեր ցերեկ, Ամենին ուրիշ բանի վերայ չ'մտածէք, այլ միմիայն բան ուսանելու և լուսաւորվելու, որ ձեր բանականութիւնը կերպարանագործվի և դուք կարողանաք Աստուծոյ նմանիլ:

Աշխարհիս երեսը որքան ուսումն և գիտութիւնք կան, բոլորից զխաւորն է Աստուածգիտութիւնը, այսինքն շանաչել Աստուածը և պաշտել նորան.

Այո, սիրելի երեսխայք, մեք պարտական ենք ծանաչել նորան, մեք մի ափ հող էինք, իսկ հողից յառաջ ոչինչ. նա ոչնչից հող գոյացուց, յետոյ այն հողից մեզ ստեղծեց. նա այն հողից շատ արարածներ ևս ստեղծեց, բայց մեր վերայ միայն փշելով կենդանի շունչ, պարգևեց մեզ իւր հողին և աշխարհի այլ արարածների վերայ մեզ լծագաւոր շինեց, այնպէս, որ ամենայն այլ արարած, ինչ որ մեր աչքը կարող է տեսանել հնազանդումէ մեզ. թէ շնչաւոր, այսինքն շունչ ունեցող, ուրեմն զանազան կենդանիք, գաղանները և թռչունները. թէ անշունչք, այսինքն շունչ չունեցող. ծառերը, արօտները և հանքերը. քարը, երկաթը, ոսկին և այլն. մինչև անգամ երկնքի կայծայիլը հնազանդ է մեզ և մեք կարող ենք վայր քարշել նորան երկնքից, որ չ'վնասէ մեզ. Արովհետև Աստուած այսպէս բարերար է մեզ, որ ոչնչից ստեղծելով, այսքան պարգևներ ևս տուել է մեզ. այս պատճառով մեք պարտական ենք պաշտել և սիրել նորան, կատարել նորա կաւքը և հրամանը.

Այսքան մեծ բարերարութեանը փոխանակ Աստուած շատ փոքր բան է պահանջում մեզանից, նորա բոլոր կաւքը և հրամանը այն է, որ մեք սիրենք միմեանց և ամենին միմեանց չ'ղրկենք, չ'ատենք և չ'վնասենք. ինչու որ իրաւունք չունենք. մեզանից իւրաքանչիւրս հաւասար ամեներիս պէս Աստուծոյ որդին է, և եթէ մեք մեր եղբորը չ'սիրենք, վնասենք, ատենք, այն ժամանակ մեր Հայրը ևս, այսինքն Աստուած կը բարկանայ մեզ վերայ, որովհետև պաշտած չէինք նորա սուրբ կաւքը. Մեր պարտականութիւնը է, սիրելի երեսխայք, Աստուծոյ նմանիլ. Աստուած ինքը կեցած տեղը սէր է. մեք ևս մեր մեջ սէր ունենալով, կը նմանինք Աստուծոյ. — Աստուծոյ պատկեր կը լինենք, ապա թէ ոչ, մեք սիրու տեղ ատելութիւն, նախանձ և այլ ուրիշ մոլութիւնք պահենք մեր սրտի

մէջ, այն ժամանակ Աստուած երեսը կը դարձնէ մեզանից և մեք անբարոյք և թշուառ կը լինենք, ինչպէս այս, նոյնպէս և յաւիտենական աշխարհքումը: Աստուած ասել է, որ եթէ կամենանք իմաց տալ նորան, որ սիրումներ իւրեան— սիրենք մեր ընկերքը, ընկեր ասելով առ հասարակ մարդ պիտի հասկանանք և ոչ թէ մի տեղ նստող, կանգնող: Եթէ մեք չ'սիրենք մեր ընկերքը, իսկ Աստուծուն ասենք, թէ սիրումներ քեզ Աստուած, նորան խաբած կը լինենք, այս այնպիսի սարսափելի մեղք է, որ հետի լինի ամենայն մարդուց:

Եթէ մեք, ինչպէս ասացինք, Աստուծոյ հրամանովը պարտական ենք սիրել մեր ընկերքը, այս ինքն մարդը, ապա որչափ ևս առաւել մեր ծնողքը, որ մեր կեանքի և գոյութեանը պատճառ են եղած, Այն երեխայն, որ կը սիրէ իւր ծնողքը, որ կը կատարէ նոցա հրամանը, Աստուծոյ օրհնութիւնը կը ժառանգէ: Երջանիկ կը լինի այս և այն աշխարհքում, և Աստուած հարիւրապատիկ կը վարձատրէ նորան իւր պատուերը կատարածին համար: Այս պատճառով, ո՛վ երեխայք, սիրեցէք ձեր ծնողքը, նոքա ձեզ այդ օրին են հասուցել: Դուք քնած էք առաւօտը, մինչ ձեր ծնողքը ձեր համար կերակուր են պատրաստում: Դուք ոչինչ հոգս չունիք: Նոքա ձեզ հազուստ են պատրաստում, ձմեռը ցրտից, ամառը արևից են պահպանում: Եթէ նոքա այդպէս խնամ չը տանէին ձեզ, եթէ նոքա չ'լինէին, լինելու չէիք և դուք: Վախեցէք, որպէս Աստուծոյ պատուհասից ձեր ծնողքի սիրտը վշտացնելուց: այն որդին, որ կը տրտմեցնէ իւր ծնողքը դժոխքի բաժին կը լինի:

Օ՛նողքից յետոյ հնազանդ պէտք է լինել վարժապետներին: Նոքա աշխատումն ձեզ համար, որ դուք բան ուսանիք և լուսաւորվիք: Նայեցէք, երեխայք, ամաչեցէք միշտ ձեր վարժապետներից, պատուեցէք նորանց: Այն աշակերտը, որ դպրոցի մէջ կը սովորի իւր վարժապետներին հնազանդվել և լսել, նա վերջումը պարկեշտ և խաղաղասեր քաղաքացի կը դառնայ:

Մարդու վերայ մի պարտականութիւն ևս կայ, որ դուք է գտնիս միմեանց սիրելուց և պատուելուց, այս ինքն սիրել մարդկային ազգը ընդհանրապէս, իսկ իւր Ազգը յատկապէս: Մարդկութիւնը պէտք է սիրել նորա համար, որ մեզանից իւրաքանչիւրը ևս մարդկութեան անդամ է: Ձգողչ կայցէք, սիրելի երեխայք, կրօնի զանազանութեան պատճառով անարգել մի որպիսի և իցէ մարդկութիւն: Ինչքան ևս բարբառական լինի մի մարդու կրօն, այսու ամենայնիւ նորա կրօնը արգելք թող չ'լինի ձեզ նորան օգնելու, եթէ այդ մարդը կարօտ էր ձեր օգնութեանը, և դուք կարող էիք օգնել և միտք ունէիք ևս օգնել, եթէ

չիմանայիք, որ նա օտար կրօնից է: Աշխարհիս երեսը կրօնի համար մարդ զրկելուց և վշտացնելուց առաւել մեծ բարբարոսութիւն չ'կայ, որ դուրս է գալիս տղիտութենից և կոյր մոլակրօնութենից: Աչինչ կրօն չ'անարգէք, թող Աստուած դատաւոր լինի այդ բանին, միայն դուք ձեր կրօնին հաստատ կացէք, պատկառանքով խօսեցէք կրօնի վերայ և զգուշացէք ձեր բերանին, որ ակամայ սխալանքով անպատշաճ խօսք չ'խօսի այդ մասին: Աւրիշի կրօնի քամակից մի՛ գնացէք: Ձեր կրօնը նոյնպէս մաքուր է և Աւղղափառ: չար խօսքերու և ամբարիշտ մարդերի կրօնական քննութեններին ականջ մի՛ դնէք:

Ինչհասանուր պարտականութիւն է սիրել մարդկութիւնը, բայց իւր ազգը սիրել յատուկ և սեփհական պարտականութիւն է: պատճառ իւր ազգի մարդկութիւնը առաւելապէս մօտ է իւրաքանչիւր մարդու: Ինչպէս անհաճոյ էր ձեզ, և թէ մինը մի անձնական զրկանք հասուցանէր ձեզ, այնպէս վշտացէք, եթէ այդ զրկանքը հասանի ձեր Ազգին: Ինչի որ դուք ևս այն ազգի որդիքն էք, նորա պատուին և անարգանքին հարկաւորապէս բաժանորդ: և մի մարդու առաւել պատիւ է, եթէ նա իւր ազգութիւնը յարգելի կացուցանելով, յարգելի անէ իւր անձնը: Թող ուրիշի ազգի պատուաւոր լինելը և ձեր ազգի անպատուութիւնը ամենեւին պատճառ չ'տայ ձեզ մտածելու, փոխել ձեր ազգը, այսինքն միանալ մի այլ ազգի հետ: այդ մի անբնական բան է, սիրելի երեխայք: ամենայն բոյս իւր հողի վերայ կարող է աճել և պահել իւր գոյութիւնը և տիպը, իսկ անկելով նորան այլ հողի վերայ, խլումենք նորա սեպհականութիւնը և օտար հողը նորան անբնական լինելով, հարկ և հարկ կը նիհարացնէ և կը չորացնէ նորան, Դուք եթէ աշխատէք, գուցէ թէ մի երևելի մարդ դառնաք ձեր ազգի մէջ: այն ժամանակ օտար ազգը ևս կը պատուէ ձեզ և ձեր ազգը: ապա թէ դուք օտար ազգի հետ միանաք, նորա մէջ կը կորսվիք և չէք ստանում ոչ անձնական և ոչ ազգային պատիւ, այլ մի կեղտ կը բերէք ձեր վերայ: այսինքն ձեր ազգի առաջև ուխտադրուժ լինելը: այս պատճառով և ձեր ազգը և օտարը ձեզ անարգելու տեղիք կը ստանայ: Չգոյշ կացէք, սիրելի երեխայք, այլ այս օրիցս զրեցէք ձեր սրտի մէջ սիրել և պատուել ձեր Ազգը: ով որ իւր ազգը կը պատուէ, կը սիրէ, ասել է, թէ իւր ծնողը իւր ընկերը կը սիրէ, իսկ ով իւր ծնողը և ընկերը կը սիրէ նա և Աստուած կը սիրէ, և Աստուած ուրախ կը լինի և կը բնակի այդպիսի մարդու մէջ: նորա մէջ կը մնայ յաւիտեան և կը յաջողէ նորա բոլոր գործերը:

Հ Ե Յ Ա Յ Պ Ե Տ Մ Ա Ի Թ Ի Ի Ե

Ըմենայն մարդ իւր ազգարանութիւնը իմանալու համար, պետք է, որ իւր հօր ազգարանութիւնը իմանայ, այսպիսի քննութիւնը յառաջ տանելով, մարդը կը հասանէ իւր ազգի, ինչպէս Խորենացին ասում, ծայրին:

Քննութիւնը, որ պարզումէ մեզ, թէ ո՞վ էր իմ հայրը, հօրս հայրը, նորա պապը և այլն և այլն, ասվումէ պատմութիւն: Ըմենայն ազգի համար իւր պատմութիւնը ասվումէ ազգային պատմութիւն: Արեւմտեան մեր, Հայերիս համար, եթէ կամէինք իմանալ, ուսանել մեր հայրը, պապը, նախահայրը և այլն և այլն, պետք է ուսանել Ազգային պատմութիւնը, իւր ազգային պատմութիւն ուսանելը մեծ պարտականութիւն է ամենայն ազգի որդոց համար: պատճառ ի՞նչ անթափելի բան էր, եթէ մի զուակ չ'իմանար և չ'ճանաչէր իւր հայրը ու մայրը, իւր եղբարքը և ազգակները: Այսպէս, սիրելի երեխայք, ձեր վերայ մեծ պարտականութիւն կայ ուսանել ձեր ազգի պատմութիւնը, գոնէ այնքան, որքան կարելի էր: պատճառ, մեք չունենք դեռ ևս լիակատար պատմութիւն: ինչ որ մինչև այժմ պատմութիւն անունով գրել են զանազան մարդիկ, գոքա պատմական արժանաւորութենից զրկված բաներ են: Այս բանի մէջ մեղաւորքը, միայն գրողքը չեն, այլ և մեր ազգի կեանքը, որի վերայ խօսելը թողումենք այլ անկողմնապահ հեղինակներին, և յոյս ունինք, որ գուցէ մօտ ժամանակներումս մեր ազգասէր և ճշմարտապէս ազգի վերայ սիրտ ցաւեցնող դերասանուհի Նազարեանց Արզապետը, ձեռք տայ այդ գործին և զնէ մեր ազգի առաջև առանց կողմնապահութեան, ամենևին լուսաւոր գաղափարներով, նորա անցած ու գնացածը, սոցա հեռանալքը թէ փառքը և թէ նախասինքը:

Մեր գիտաւորութիւնը այս տեղ, սիրելի երեխայք, այն է, որ համառօտ և կարճ ծանօթութիւն տանք ձեզ մեր ազգի վերայ, որքան կը ներէ մեր գրքի խորհուրդը: մեք մեր կողմից, պատմութիւն գրել չենք համարձակվում և մտածել անգամ: Մի միայն պիտի տեսանենք ձեր հեռ այս տեղ, սիրելի երեխայք, մի քանի անցքեր, մի քանի մարդիկ, որոնց յիշատակը ձեր համար միշտ պիտի սուրբ լինի:

Հայոց ազգի սկսանելու պատմութիւնը հիմնված է մի քաղցեական գրքի թարգմանութեան վերայ, որ կատարվեցաւ Մարիրաս Աստիւնայի ձեռքով, մինչ սկսվելով Արշակունեաց թագաւորութիւնը, Աս-

դարչակ, Արչակունեաց ջեղէց առաջին թագաւորը, կամեցաւ իմանալ այս ազգի պատմութիւնը:

Աշղարչակ թագաւորը, ուղարկեց Գարիբաս Կատինային Պարսկաստան իւր եղբօր Արչակի մօտ, որ Պարսից թագաւոր էր. ինչպէս գրուեալ Մովսէս Խորենացին, Տեառեալ նամակով:

«Արչակ, երկրի և ծովի թագաւոր, որի անձնը և պատկերը, ինչպէս մեր իսկ աստուածների (անձնը ու պատկերը) իսկ քաղղը և պատահելը ամենայն թագաւորներից վեր, և մտքի լայնութիւնը այնչափ, որչափ երկնքի լայնութիւնը երկրի վերայ: Աշղարչակ քո փոքր եղբայրը և նիզակակիցը, որ քո ձեռքով կարգած է Հայոց թագաւոր (ասուեալ) ողջ եղիք ամենայն յաղթութենով:

«ԱրովՏեառե պատուէր ստացայ քեզանից քաջութեան և խնաստութեան հոգարարձու լինել, ոչինչ ժամանակ քո խրատի մասին անփոյթ չ'լինելով, այլ խնամ տանելով, ամենայն բանի հոգացի, որքան իմ փոքր և հասողութիւնը կարող էր:

«Այս այժմ քո խնամակալութեան միջնորդութենով գրված թագաւորութիւնս, խորհուրդ գրի մտքուս իմանալ, թէ ի՞նչ մարդիկ ինձանից յառաջ տիրող են եղած Հայոց աշխարհին և ի՞նչ տեղից են նախարարութիւնքը, որ այս տեղ կան: Պատճառ, ոչինչ կարգ եղած այս տեղ յայտնի չէ և ոչ մեհեանների պաշտամունքը և այս աշխարհի զխաւորներից ոչ առաջինն է յայտնի և ոչ վերջինը և ոչ մի այլ բան օրինաւոր, այլ ամենայն բան խառն ի խուռն և վայրենի:

«Այս պատճառով աղաչուեմ քո Տէրութիւնդ, որ հրամայես արքունի զիվանդ բանալ այս քո հզօր Տէրութեան մօտ եկող մարդու առաջև, որ քո եղբօր և որդու ցանկալի բանը դասնելով, շուտով բերէ ստոյգը և մեր հեշտութիւնը, որ յառաջացած էր կամակասարութենից. լաւ դիտեմ, որ քեզ խնդութիւն կը լինի: Ողջ եղիք, աստուածների մէջ բնակութենով երևելից:»

Արչակ թագաւորը այս նամակը ստանալով Գարիբաս Կատինայի ձեռքից, հրամայեց բանալ նորա առաջև Կինուէի թագաւորական զիվանք: Գարիբասը, որոնելով զիվանի մէջ, դատու Հելլեն լեզուով մի գիրք, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացու հրամանով քաղդեական լեզուից թարգմանված էր դէպ ի Եղն: Այս գրքի միջից Գարիբասը հանեց միայն մեր Հայոց պատմութիւնը և բերեց Աշղարչակին Մծրին քաղաքում, Եղն և Ասորի գրով:

ԸՏա այս գրքի հիման վերայ գրումէ Կորննային իւր պատմութիւնը, բայց ինչպէս ամենայն հին ազգերի և մինչև անգամ մի քանի նոր ազգերի մէջ, նոյնպէս և Հայերի մէջ պատմութեան սկիզբը կէս մի խառն և զիւցարանական սյլարանութեններով և քննութեան արժանի խնդիրներով. այս խօսքերը մեք ասումենք ասանց Նայելու մի քանի նեղօրրա հեղինակների գրուածներին, որոնք աշխատումն ազգութեան և լեզուաբանութեան առաջնութիւնը խել ուրիշ այլ ազգերից:

Մեր կարծումնք, որ բովանդակ աշխարհի երեսին պատահած իրողութիւնքը և տեսակ տեսակ հնութենների յիշատակարանքը, պէտք է որ քաղցեական յիշատակարանի շտի արժէք ունենան փոքր ի շատե խելագատակումը բանականութիւն ունեցող մարդերի համար: Յանկանումենք, որ այս խնդիրը ամենեկին լուսաւ որ զազափարներով քննվեր և արժանի բան լինէր լուսաւ որեալ Աւերոպացոց առաջև կարգաւու ասանց կարմրելու և ամաչելու: Բայց մեք որ ինչպէս ասացինք, չենք համարձակվում ևս անգամ մտածել Հայոց պատմութիւն գրելու, նոյնպէս ասումենք, որ այս խնդիրները վճուել ևս յանձնառու չենք. այս պատճառով, հիներին հետևելով, մեր համարումս ծանօթութիւնքը ազգային պատմութեան վերայ սկսանումենք այսպէս:

ՆԱԽԻ ՀԱՅԿԱԶԱՆՑ ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆԸ:

Զքհեղեղից յետոյ մինչ Նոյի սերունդքը բնակվումին Ասորեստանի կողմերը, և մինչ աշտարակաշինութենից յետոյ Ասորեստանի Տերութեան հիմնադիր, Բելը, որ և Ներբովթ է կոչվում, կամեցաւ իւր ձեռքի տակ հնազանդեցնել բոլոր մարդիկը. Հայկ, քաջ և արի իշխանը, որ Նոյի Յարեթ որդու թոռի ազան էր, չկամելով հնազանդվել Բելին, որ իւր անձը թագաւոր և աստուած էր քարոզում, իւր ազգականներովը և կազմակիցներովը մտա իբր երեք հարիւր հոգու շտի, գնաց գեղ ի հիւսիսային կողմերը և այն տեղ գեղեր շինելով հնազանդեցուց ինքեան այն տեղի բնակիչքը, որոնց վերայ կառավարիչ կարգից իւր որդիքը և թոռները:

Այս բանը պատահած է Քրիստոսից 2350 տարի յտաջ, Բելը, որ ցանկանումէր, որ ինքը իշխէր բոլոր մարդերին, իւր տերութիւնը Բարեւրնի մէջ հաստատելուց յետոյ, մարդ ուղարկեց Հայկին և հրա-

իրեց, որ թողու այն ցուրտ երկիրները ու գնայ Ասորեստան, այսինքն հնազանդովի Բելին. բայց Հայկը լաւ ձանաչելով Բելին կամ գուցէ լաւ ևս հասկանալով, թէ ի՞նչ ասել է ազատութիւնը և անկախութիւնը, այլև մի ազգի իւր սեպհական տերութիւնը, չընդունեց Բելի հրուերը :

Բելը յանդգնութիւն համարելով Հայկի ընթացքը, պատերազմ դուրս եկաւ նորա վերայ շատ զօրքով, բայց Հայկը քաջութեամբ դէմ գնելով իւր սակաւաթիւ զօրքով բաճաւորի յարձակումներն և այն ժամանակի տեսութեամբ, տեղեակ լինելով պատերազմական կարգերին, այնպէս կարգեց իւր զօրքը, որ ո՛չ թէ միայն չ'մետովեցաւ, այլ ինքը իւր ձեռքովը, իւր երեքթեան նետով սպանելով բաճաւորը, բոլոր նորա զօրքը ցիր ու ցան տարաւ :

Ըստ յաղթութենից յետոյ, Հայկը պատերազմի տեղումը մի քաղաք շինեց և անունը դրեց Հայք, այս քաղաքի պատճառով բոլոր գաւառի անունը Հայոց Չոր անուանվեցաւ : Հայկ, յայտնի չէ, թէ որքան տարի կառավարեց. միայն Հայոց յիշատակարաններին նայելով, պիտոյ է մեք ևս ասենք, որ շատ տարիներ կառավարելուց յետոյ մեռաւ, բոլոր ազգը իւր Արմենակ որդու կառավարութեանը յանձնելով :

Ըստ կերպով ահա սկսանում է Հայոց տերութիւնը, որի իշխանները մինչև Պարոյրը կառավարումէին ազգը նահապետական կերպով : Իսկ Պարոյրից սկսած կառավարողք անուանվեցան թագաւորք, որովհետև ատաջին անգամ Պարոյր նահապետը Մարայ Արարատի Ա. թագաւորին օգնութիւն գնալով, Ասորեստանի Յարգանարալ թագաւորի ընդդէմ, յաղթութենից յետոյ թագ ստացաւ Արարատից :

Ըստ թագաւորութիւնը Քրիստոսից 330 տարի յառաջ Պահէ թագաւորի օրովը կործանվեցաւ Ալեքսանդր Մակեդոնացու ձեռքով, որ Պարսից աշխարհին տիրելով, տիրեց և Հայաստանին :

Ըստ օրից մինչև Արշակունեաց թագաւորութեան սկիզբը, այսինքն Քրիստոսից մինչև 150 տարի յառաջ, ուրեմն 180 տարի ժամանակ Հայաստանը կառավարվեցաւ կուսակալների ձեռքով :

Հայկից սկսած մինչև Մակեդոնացոց Հայաստանին տիրելը, Հայոց երկիրը և ազգը կառավարվեցաւ Հայ նահապետների և թագաւորների ձեռքով, մի միայն միանգամ Արայի մահից յետոյ, որ մեռաւ պատերազմումը, որ բացել էր Շամիրամը, Ասորեստանի թագուհին, ընկաւ Ասորեստանի ձեռքի տակ և անուանվեցաւ գաւառ Ասորեստանի, չը նայելով որ Շամիրամը նոյն իսկ Արայի Կարգաս որդին Արայ անուա-

նելով, թագաւոր կարգեց Հայոց վերայ : Հայաստանի Ասորեստանից այս կախողութիւնը վերջացաւ, մինչ Պարոյրը թագաւորեց. Մարաց կիւքսար թագաւորի հետ Ասորեստանի տէրութեանը յաղթելով և նորա Նինուէ մայրաքաղաքը աննելով : Ժամանակը, որ ընկած է Հայկից մինչև Ա. ահէ, այսինքն, մինչև Ալեքսանդր Մակեդոնացու Հայաստանի տիրելը ասվումէ « ժամանակ իշխանութեան նախնի Հայկազանց » :

ԱՐՀԱԿՈՒՆԵԱՑ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ :

Նախնի Հայկազանց իշխանութիւնը Մակեդոնացոց ձեռքով վերջանալուց յետոյ, ընկաւ Մեհրանի կուսակալութեան տակ, որ Ալեքսանդր Մակեդոնացին կարգեց. բայց Ալեքսանդրի մահից յետոյ, մինչ բոլոր թագաւորութիւնը բաժանվեցաւ նորա զօրապետների մէջ, Հայաստանը Նեոպտոլոմոսի բաժինն ընկաւ : Այս կերպով, մինչև Պարթևների Հայաստանի տիրելը ազգը կառավարվեցաւ Մակեդոնացի կուսակալների ձեռքով :

Մեծ Արշակ, Պարթևների թագաւորը, Ասիայի շատ մասին տիրելուց յետոյ, տիրեց և Հայաստանին, որի վերայ թագաւոր դնելով իւր Աաղարշակ փոքր եղբայրը, նորոգեց Հայոց թագաւորութիւնը, Քրիստոսից 150 տարի յառաջ : Այս կերպով ահա վերստին սկսվեց Հայոց թագաւորութիւնը Պարթևների Արշակ թագաւորի ձեռքով, որի անունով ևս այս թագաւորութիւնը անուանվեցաւ Արշակունեաց :

Իջե՛ք Հայաստանը իրրեւ տէրութիւն ունեցել է փոքր ու պարծանք, այդ Արշակունեաց թագաւորութեան ժամանակը : Ալեքսանդր ինչպէս ասացինք, Աաղարշակը առաջին անգամ ձեռք զարկեց գտանել ազգային պատմութեան մասին ծանօթութիւններ, և գտանելուց յետոյ մեծ խնամքով կարգեց նախարարներ և նշանակեց նոցա պաշտօնը : Բաց ի սոցանից շատ օգտակար տնօրէնութիւններ արեց վերաբերութեամբ գէպ ի բոլոր տէրութիւնը — Ազգը և պալատը : Արշակունեաց թագաւորութեան ժամանակ Հայոց ազգը լուսաւորվեցաւ Սուրբ Գրիգորի ձեռքով Քրիստոսական հաւատով : Արշակունեաց թագաւորութեան վախճանումը, գտանվեցան Հայոց գրերը և սկսեց Ազգային մասնագրութիւնը :

Այս թագաւորութիւնը 583 տարի տեւելուց յետոյ Արտաշէր, Արշակունեաց վերջին թագաւորի օրովը, Քրիստոսի 433 թուականին վերջացաւ. Հայոց նախարարների ամբաստանութեամբ, Պարսից Առաջ թագաւորի ձեռքով, որ խլելով Արտաշէրի թագաւորութիւնը և Սուրբ Սահակի կաթողիկոսութիւնը, արգելեց նորանց Պարսկաստանի մէջ իսկ թագաւորի փոխանակ կարգեց մարդպաններ Հայոց աշխարհի վերայ և Սուրբ Սահակի փոխանակ Աուրմակ քահանայն կաթողիկոս:

Արշակունեաց թագաւորութեան կործանմանից յետոյ մեր խեղճ Հայրենիքը խաղալիք դարձաւ բազդի ձեռքումը. տարակոյս չ'կայ, որ այս բոլորի պատճառն էր դարձեալ մեր ազգայինների անմիաբանութիւնը և անտիրութիւնը, որ իւր կարգով յառաջանումէր ազգի անուումն և անկիրթ լինելուց:

Հայրենիքը, կորուսանելով իւր թագը և դայիսոնը, ընկաւ մարդպանների կառավարութեան տակ. Պարսից դժոխային և օձախորհուրդ քաղաքականութեան շնորքով արտասուքի ծովեր թափեց իւր աչքից պրիացած Հայաստանը. Կնչպէս աշխարհի այլ ամենայն բռնակալական տիրապետողների, այնպէս և Պարսից տմարդի քաղաքականութեան մի տարրը ևս այն էր, որ Հայոց ազգը կուլ գնաց Պարսկականութեան մէջ, որով օրպէս միամուր ապատափի վերայ պիտի հաստատուէր Պարսից իշխանութիւնը Հայաստանի վերայ:

Իսկայ մի ազգի ազգութիւնը կուլ տալու և ոչնչացնելու համար, պիտոյ է խորտակել այդ ազգի հաստատ մնալու երեք սիւները. առաջինը թագաւորութիւնը, երկրորդ կրօնը և երրորդը լեզուն. սուրբ են այն հիւմքերը, որոնց վերայ շինվում և հաստատվում ազգութեան շինուածքը:

Այն միջոցին Հայաստանը զրկված էր թագաւորութենից. մնում էր խորտակել երկու միւս սիւները. կրօնը և լեզուն: Այս պատճառով Յազկերտ երկրորդի ժամանակ Պարսից տէրութիւնը մեծ հալածանք հանեց Քրիստոնէական կրօնի վերայ:

Այս հալածանքը սաստկացաւ և առաւել ծանր եղաւ Հայաստանին մի քանի ուրացողների ձեռքով, որոնց գլխաւորն էր Ասսակ Սիւնի իշխանը:

Քրիստոսասէր իշխանք, որոնց գլուխն էր Աարգան Մամիկոնեան սպարապետը, հետեւելով իւրեանց սրտի մաքուր և վերին ազգեցութեանը այլև բորբոքվելով Սուրբ Յովսէփ կաթողիկոսի և Ղևոնդեան քահանաների անդուլ և Աւետարանական քարոզութեաններից, ընդդէմ դուրս եկան այս մոզական կրօնի սարածութեանը Հայաստանի մէջ և

պաշտպան ֆրիստոսական կրօնի։ Շատ և անտանելի շարժարանքներ կրելուց յետոյ, վերջապէս վերահասու եղան, որ ոչինչ բանով չէ կարելի զիմանալ մոզու թեան ընդդէմ։ Վասն որոյ պատրաստվեցան ֆրիստոնէական քաջութեամբ իւրեանց պատուական և ազնիւ արիւնովք վերստին կրել շայաստանի ֆրիստոնէական կրօնը և թափված սյգքան ազնիւ մարգերի արիւնը թողուլ ապագայ եկողների համար, որպէս մի յախտենական միջնորդ, մի անցանելի վիճ ֆրիստոնէութենից դէպ ի մոզութիւն։ Այս մեծ պատերազմ էր, որ յայտնի է մեր պատմութեան մէջ անունովս «Ղարդանանց», ուր անկաւ սուրբ Ղարդանը իւր ազգականներով և աղջով, որոնց թիւը հասանումէ մինչև հազար երեսուն և վեց։

Այս անցքը հրաշալի սգաւորութեամբ նկարագրված է Եղիշէ Սուրբ վարդապետի գրչով։ Ախսն որ աննտանալի է առ հասարակ ազգին այս շնաշխարհիկ աշխատութիւնը իւր լեզուի հնութենովը, ցանկալի էր, որ մեր պատուելի հեղինակները աշխատէին մեր հին հեղինակութիւնքը վերստին տալ ժողովրդին ժամանակի յարմար լեզուով։

Ընդհանուրութեան ժամանակ, այսինքն Արշակունեաց թագաւորութեան կործանմանից մինչև Բագրատունեաց թագաւորութիւնը շայաստանը ենթարկվեցաւ նախ Պարսից, ինչպէս ասացինք, ապա Հագարացոց, որոնց ոստիկանները ևս նոյնպէս շարժարեցին մեր ողբալի և արտասուելի ազգը, մինչև որ նախախնամութիւնը երրորդ անգամ զբթացաւ մեր ազգի վերայ, որին հասել էր նորա արտասուքը և բողբոքը և հանեց Բագրատունեաց թագաւորութիւնը։

ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՅ ԹԱԳԱՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ։

Մարդպանները և Ոստիկանները, որոնցով կառավարվում էր շայաստանը Պարսից և Հագարացոց իշխանութեան տակ, շատ անգամ լինում էին Հայ իշխանք. այս կառավարութիւնը անցաւ վերջապէս Աշոտ առաջին — Բագրատունի իշխանի ձեռքը, որ բարւոք խնամելով ազգը իւր հօրը Բագդադ գնալուց յետոյ, շահեցաւ բովանդակ ազգի սիրտը և հոգին։ Այս բանը պատճառ տուեց Հայոց իշխաններին, որ միտքբան կամեցողութեամբ թագաւոր դնեն Աշոտ առաջինը իւրեանց վերայ, որպիսի մտադրութիւնը յայտնելով Հագարացոց ամիրապետին,

աղաւելցին, որ յօժարի այս գիտաւորութեանը, այն պայմանով, որ նոր թագաւորը իւր լոյրը ազդով հնազանդ մեայ ամիրայեալի հրամանին: Ամիրայեալը ճանաչած լինելով Աշոտի արժանաւորութիւնը, համաձայնեցաւ այս բանին և Յիսէ Աստիկանի ձեռքով ուղարկեց Աշոտին Անի քաղաքի մէջ թագ և թագաւորական զգեստներ: Գրիգոր կաթողիկոսը մեծ հանդէսով կատարեց Աշոտի թագաւորական օծումը: Սորա ձեռքով Հայաստանը տէր դարձաւ դարձեալ սեպհական թագաւորի և ազատվեցաւ բռնակալ կառավարիչների ձեռքերից:

Աշոտը թագաւոր լինելուց յետոյ, առաւել ևս ջանք գործ դրեց տէրութեան ողբալի վիճակը բարւոքելու և միսթարելու խեղճ ու անտիրական ազգը: Բարեկամութիւն բացեց մտտակալ լեւոնականների հետ, որոնք յառաջ ստեպ ասպատակումէին Հայաստանը և իւր որդու ձեռքով շիջուցանելով Աանանդ գաւառի մէջ ծագած իշխանների երկպառակութիւնը, կարելի կերպով կարգի բերեց Հայաստանը:

Այս բաներից յետոյ զնաց փոքր-Հայոց մէջ և Յունաստան, յետոյ Աոստանդնուպօլիս մտանելով, մեծ բարեկամութիւն, սէր, արքայական թագ և գայիսոն ստացաւ Յունաց Արշակունի Ասիլ կայսրից և նոյն պատուով Հայաստան վերադարձաւ: Բայց հասանելով Քարսպառ սալաճ տեղը, սաստիկ հիւանդացաւ և մեռաւ: Նորա մարմինը Գէորգ կաթողիկոսի յուղարկաւորութեամբ մեծ հանդէսով բերվեցաւ Հայաստան և թաղվեցաւ իւր հարց գերեզմանների մէջ: Սորա մահից յետոյ թագաւորութիւնը անցաւ ժառանգի ձեռքը, այսինքն Աշոտ առաջինի որդու, Սմբատ առաջինի ձեռքը:

Բագրատունեաց թագաւորութեան վախճանը ողբալի եղաւ, թեպէտ և ամենայն ցեղի վերջը այսպէս էր, բայց մանաւանդ ողբալի ասումէնք նորա համար, որ Յունաց խարդախութեան և բռնակալական հոգու հետ միացաւ մեր ազգայինների անքրիստոնեայ և բարբարոսական անհաւատարմութիւնը և դարանակալութիւնը դէպի իւրեանց հարադատ թագաւորը:

Աս հասարակ Բագրատունեաց թագաւորութեան ժամանակ Հայաստանի վիճակը, ինչպէս և անիշխանութեան ժամանակ, շատ դառն եղաւ: անդադար պատերազմներ քամեցին ազգի դժբը և կարողութիւնը. զօրացաւ անհաւատարմութիւնը և անիրաւութիւնը, համարեա թէ խմորեցաւ մատնութեան և դաւաճանութեան հոգին իշխանների սրտումը, որով և վերջապէս կործանվեցաւ և այս թագաւորութիւնը:

Բայց որովհետև արժանի է հարցասիրութեան այս անգքը, վասն որոյ մի փոքր մանրամասն գրեցինք, որպէս զի ամենայն երեկոյ լաւ սովորելով, զոնէ երախտադիտական ջերմ արտասուքով պատուաիրէ իւր Բագրատունեաց վերջին թագաւորի Գագիկ երկրորդի յիշատակը և իրատ և օգուտ քաղելով այս անցից, սովորի ճանաչել իւր ազգի վերայ սիրտ ցաւեցնողները, նոցա քաշած վիշտը և տառապանքը ազգի փրկութեան համար և վատ մարդերի անպիտանութիւնը, յառաջացած անբարոյականութենից:

Յովհաննէս Սմբատ, Բագրատունի թագաւորը, վերջին Գագիկ երկրորդի հօրեղբայրը, իւր մեռանելուց յառաջ ձեռագիր էր տուած Յունաց Միքայէլ Մոնոմախ Ե. կայսրին — Բիւզանդական տէրութեանը թողուլ Անին իւր շրջակայ գաւառներովը, երբ ինքը մեռած էր: Այս բանի վերայ Սմբատի մահից յետոյ Միքայէլ կայսրը զեսպան ուղարկեց Հայաստան և պահանջեց, որ կատարվի թագաւորական խոստումը: Հայերը յանձնառու չեղան կատարել այս բանը, վասն որոյ Միքայէլ կայսրը երեք անգամ Հայոց վերայ ահագին բանակ ուղարկեց, որոնք ջարդեցին և փշրեցին Հայաստանի շատ տեղերը: վերջումը չորրորդ անգամ յարձակվեցան Յոյները հարիւր հազար զօրքով և պաշարեցին Անի քաղաքը, որի մէջ կար երեսուն հազար զօրք: Այս երեսուն հազար զօրքը Ահհրամ Ապարապետի առաջնորդութեամբը դուրս յարձակվեցաւ քաղաքից թշնամու վերայ և ահագին ջարդ տալուց յետոյ, փախցրեց Յունաց մեծ բանակը, որ կորուց պատերազմի դաշտումը քսան հազար մարդ:

Այս յաղթութենից յետոյ Ահհրամ սպարապետը իւր հետ միաբան նախարարների և Պետրոս կաթողիկոսի խորհրդով Սմբատի եղբոր որդի, Գագիկ Բ. խելացի և կորիճ երիտասարդը թագաւոր օծեցին: Այս անգքի վերայ հազիւ թէ անցել էր մի տարի ժամանակ, Յունաց Միքայէլ կայսրը մեռաւ և նորան յաջորդեց Աստանդին կայսրը, որ զրգովելով Հայոց Սարգիս անունով նենգաւոր և խարդախ իշխանի ձեռքով զեսպան ուղարկեց Գագիկին և պահանջեց Անի քաղաքը, ինչպէս խոստացած էր նորա յաջորդ Սմբատ թագաւորը: Գագիկը յանձն չտուաւ այս, վասն որոյ Յունաց զօրքը զարձեալ մտաւ Հայաստան, բայց Հայոց զօրքը, առաջնորդվելով իւր իմաստուն և կարիճ թագաւորի ձեռքով, զարկվեցաւ այս բանակի հետ և փախուց նորան: Աստանդինը տեսաւ, որ այս ճանապարհով չէ կարող հասանել իւր փափագին, ձեռք առաւ իւր Յունական խորամանկութիւնը: մի սիրոյ և խաղաղութեան նամակով հրաւիրեց Գագիկին, որ սա գնայ Աստանդինու պօլիս, որպէս թէ կայսրի ցանկութիւնը էր մի միայն տեսանել նորան:

և թէ այս տեսութենից յետոյ ազատ թողնելու էր Հայոց թագաւորութիւնը որդոց որդի: Պագիկը չկամէր այս առաջարկութիւնը կատարել, բայց Յարգիս իշխանը իւր նենգաւոր ընկերների օգնութենով ամենայն ջանք դործ դրեց Պագիկը հաւանեցնելու և վերջապէս յաջողեցաւ նորան. խորեքայ դաշնագրութենից յետոյ, որ գրել էին սուրբ խորհրդի բաժակով և Պետրոս կաթողիկոսի վկայութեամբ, Պագիկը դուրս եկաւ Անի քաղաքից բանակները տալով Պետրոս կաթողիկոսին:

Երբ կոստանդնուպօլիս հասած էր Պագիկը, պատուով ընդունեցին նորան և կայսրը ինքը ևս կեղծաւոր սէր ցոյց տուեց առաջին անգամ. յետոյ ցած գնելով դիմակը, պահանջեց, որ Անի քաղաքը տայ իւրեան. երբ Պագիկը չյօժարեցաւ, այն ժամանակ կայսրը արգելեց նորան մի կղզու մէջ:

Պետրոս կաթողիկոսը տեսանելով, որ Անին ձեռքից պիտի երթայ, թուղթ գրեց Յանուսատի Յոյն իշխանին. «Եթէ ես Անին իւր բոլոր երկիրներով տամ Յունաց կայսրին, փոխարէնը ի՞նչ կ'տայ կայսրը»:

Կոստանդինը իւր իշխանի ձեռքով խնայելով կաթողիկոսի կամքը, շատ արծաթ և պատիւ ուղարկեց Պետրոս կաթողիկոսին և նա դաւաճան նախարարների ստորագրութեամբ հանդերձ Անի քաղաքի Յունաստանին յանձնվելու թուղթը ուղարկեց կայսրին: Երբ կայսրը այս թուղթը ստացած էր, ցոյց տուեց Պագիկին, թէ ահա կաթողիկոսը և բոլոր նախարարները իւրեանց յօժարութեամբ յանձնում են Անին Յունաստանին, Պագիկ պատասխանեց, թէ «Ես եմ Հայաստանի և Անի մայրաքաղաքիս տէրը և իշխանը. այդ քաղաքի ձեզ յանձնելը չեմ ընդունում»: Կայսրը երեսուն օր անդադար համոզելուց յետոյ, վերջապէս Պագիկը համաձայնեցաւ, մի կողմից տեսանելով իւր իշխանների դաւաճանութիւնը և միւս կողմից, որ կարողանալու չէ դուրս գալ արգելանքից: Անի քաղաքի փոխանակ տրվեցաւ Պագիկին Պիղու և մի քանի այլ քաղաքներ, ուր գնաց Պագիկը:

Կայսրը Պագիկի հաւանութիւնը առածովը, Պարակաման զօրապետը ներքին զօրքով ուղարկեց Հայաստան, որ բնութեամբ տիրեց Անի քաղաքին. պատճառ, թագաւորին հաւատարիմ մնացած զօրքը յօժար չէր յանձնել օտար թագաւորի իւր սեպհական մայրաքաղաքը:

Պագիկը Յունաստանի մէջ մնալով, նոցա խորդախ և նենգաւոր իշխանների ձեռքով խեղդվեցաւ անարգաբար, որի մեռած մարմինը մի անողջ օր կախված մնաց սերդից:

Ընչա այս կերպով վերջացաւ և Բագրատունեաց թագաւորութիւնը և Հայաստանը նոր ի նորոյ թէւորոն զարձաւ սարսափելի և արտասուելի անցքերի :

ՌՈՒՌԵՆԵԱՆՅ ԹԱԳԱՆՈՐՈՒԹԻՒՆԸ :

Գագիկ թագաւորի ազգականը Ռուրեն անունով քաջ իշխանը, որ ներկայ էր Գագիկի ցաւալի վախճանին, սիրտը սաստիկ ցաւելով այլ և նախանձով բորբոքվելով, Յունաց ընդդէմ զնաց Ալիլիկիայ Տաւրոս սարերը և այն տեղ միացնելով իւր հետ զտանված Հայ իշխանները և ջոջքը զուրս վանեց Յոյները և ինքը տիրապետեց : Աորանով սկսանվումէ վերջին թագաւորութիւնը, որ և այս իշխանի անունով անուանվեցաւ Ռուրենեանց : Նորա յաջորդքը նոյն ոգւով առաջնորդվելով պաշտպանեցին ազգը մինչև Աւան Բ., որ թագաւոր օժվեցաւ :

Եւ այց Ռուրենեանց թագաւորութիւնը, հասնելատու թեամբ միս թագաւորութեններին մի շատ փոքր, անզոր բան էր և այս պատճառով ենթակայ ամենայն բոպէ հաղարաւոր ցաւերի, ինչպէս նաև նորա վախճանը ցոյց է տալիս, որ պատահեցաւ Աւան Զ-ի օրովը, որ վերջումը, 1393 թուականին, Փարիզի մէջ մեռաւ, զերու թենից ազատվելուց յետոյ :

Ըստ համառօտ և հարևանցի ծանօթութիւնքը մեք անխորհրդարար չ'դրեցինք այս տեղ այլ մանաւանդ այն մտքով, որ Հայոց մանուկը առաջին անգամ կարդալ սովորելով, մասնաւոր ծանօթութիւն ստանայ իւր ազգի պատմութեան վերայ և աշխատի իմաստնանալ և լուսաւորվել, որովհետև բոլոր մեր ազգային ապարազդութիւնքը յառաջացած են տղիտութենից, որի հետևանքն էր անբարոյականութիւն, իւր սարսափելի մոլութեններովը :

Վ Ե Մ Ե Ն Ը Կ Ը Գ Ը Կ Ը Ն Տ Ը Խ Տ Ը Կ

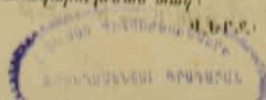
Գլխ յա- նաջ	ՀԱՅԿԱԶԱՆՆՑ ԻՇԽԱՆ- ՆԵՐԸ	Գլխ յա- նաջ	ՀԱՅԿԱԶԱՆՆՑ ԻՇԽԱՆ- ՆԵՐԸ
2350	Հայկ.		Արբուհ.
2000	Արմենակ.		Հոյ.
	Արմայիս.		Յուսակ.
	Ամասիա.		Կայսակ.
	Գեղամ.	680	Սկայորդի.
1350	Հարմայ.		
1300	Արամ.		ՀԱՅԿԱԶԱՆՆՑ ԹԱԳԱՒՈՐ- ՆԵՐԸ
	Արայ Գեղեցիկ.		
	Կարդոս.	640	Պարոյր.
	Անուշաւան.	600	Հրահայ.
	Պարէտ.		Փանուսա.
	Արբակ.		Պաճոյճ.
	Զաւան.		Կոնակ.
	Փաննաս.		Փաւոս.
	Սուր.		Հայկակ Բ.
	Հաւանակ.		Երուանդ Ա.
	Վաշակ.	570	Տիգրան Ա.
	Հայկակ Ա.	530	Վահագն.
	Անգակ.		Ասաւան.
	Անակ.		Ներսէհ.
	Շաւարշ.		Զարեհ.
	Նորայր.		Արմոզ.
	Վստասկար.	405	Տերիբազ կուսակալը.
	Գոռակ.		Բազամ.
	Հրանտ.		Վան.
	Ընձար.		Վահէ.
	Գղակ.	330	Հայկազանց թագաւորու- թեան ջնջուիլը.
1200	Հաւրոյ.		
	Զարմայր.		
	Պերճ.		

Քիչ յո- ւայ:	ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԳՈՒԹԱՆԿԱՆ ՆԵՐԸ	Քիչ յո- ւայ:	ԵՐՏԱՆԵԱԶԴԻ ԹԱՆՈՒԴ ՆԵՐԸ ԸՍՑ ԵՐՏ ԳԱՑ
330	Միջրան՝ Նեղադարձան՝ Երզուարդ՝ Արասուազ (Արասուազան)՝ Արասաշէս՝ Ասաջրան՝ (Ասարխատէս) Միջրորուզան՝ Արասուազդ՝	18 45 55 62 Քիչ յո- ւայ:	Աննան Արասաշէս՝ Երշակ՝ Միջրգաս՝ Հասազամիզդ՝ Ճրգաս՝ Ցիզրան Գ՝ Ցրգաս երկրորդ սնզամ՝
	ԵՐԸ ԱԿՈՒՆԵՐՑ ԹԱԳԱՆ ԻՈՒՆԵՐԸ	33 3	Երշամ՝ Երզար՝
150	Վազարշակ Ա՝	Քիչ	
128	Երշակ Ա՝	յո-	
115	Արասաշէս Ա՝	ւայ:	
90	Ցիզրան Բ՝	31	Երզարին դարձը՝
88	Ցիզրան Ասորոյ թագաւոր շնարգումն՝	35 35	Անանուն՝ Սանաարուկ՝
70	Ցիզրանակերտի մաս եղան գաստերազմը՝	65 85	Երուսնից Բ՝ Արասաշէս Բ՝
63	Ասորոյ ազատամբիլը՝	127	Արասուազդ Բ՝
36	Արասուազդ՝	130 151	Ցիզրան Ա՝ Ցիզրան Գ՝
	ԵՐՏԱՆԵԱԶԴԻ ԹԱՆՈՒԴ ՆԵՐԸ ԸՍՑ ԵՐՏԱՆԵՆ ԳԱՏԱԳՐԱՑ	193 213 257	Վազարշ՝ Խասորով Մեծ՝ Սուրբ Գրիգոր լուսաւորչի ծնունդը՝
33	Ալէքսանդր՝	261	Արասաշի Հայաստանին տի- րելը՝
33	Արասաշաս (Արասաշէս)՝	286	Ցրգաս՝
20	Ցիզրան Ա՝	287	Ս Գրիգորի վերապնեամիլը՝
5	Ցիզրան Բ. և Արասազ՝	301	Հսիփսիմանից Նազատակու- թիւնը՝
5	Արասուազդ՝	301	Ս Գրիգորի վերապնից հա- նուելը և Հայոց դարձը՝
2	Ցիզրան Բ. երկրորդ սնզամ՝	318	Ցրգասին ու Ս Գրիգորին Հասով երթալը՝
Քիչ յո- ւայ: 1	Արխարագան՝ Արասուազդ՝ Ցիզրան Գ՝ Արասազ՝	333 343 353	Ս Գրիգոր վախճանումն՝ Խասորով Բ՝ Ցիզրան Բ՝
15	Վանան՝	364	Երշակ Բ՝

ԳԼԿ Ժ- այ.	ԱՐՏԱՆՔԱԳԻՆ ԲԱՆՔԱՐԳ- ՆԵՐԸ ԸՍՑ ԱՐՏ ԳԱՑ.	ԳԼԿ Ժ- այ.	ՄԱՐԶԳԱՆՆԵՐԸ
364	Ս. Ներսէս Մեծ.	600	Գառիթ Սահառունի.
382	Պայ.	623	Գառիթ Սահառունի Ախրա- պապառ.
391	Ղարապետ.		
392	Արշակ Գ. և Ղարապետի Բ.	632	Ղարապետից Ախրապա- պառ.
396	Խարսի Գ.		Սերառ Ախրապապառ.
399	Ս. Սահակ Մեծ.	656	Համուզասոյ Մամիկոնեան.
400	Ղաւմշապուհ.	659	Գրիգոր Մամիկոնեան.
404	Հայոց գրեթէ գիւար.	693	Հարապետից Հայաստանի տիրելիք.
421	Խարսի Գ. երկրորդ ան- գամ.		
422	Շապուհ պարսկ.		ԲԱՅԻԳԱՆՆԵՐԸ
427	Արաւշէս (Արաւշիք).		
433	Արշակունիաց թագաւորու- թեան գաղարկիք.	694	Արզլլա.
	ՄԱՐԶԳԱՆՆԵՐԸ	704	Կոշի.
434	Ղ. Եմիհէր շապուհ.	717	Ղ. խիթ.
440	Ս. Սահակի և Ս. Մխարաթի մահիք.	727	Մահմառ.
	Ղասակ Սիւնի.	731	Արզլապիլ.
	Յազգերաթի հալածանքք.	742	Մուսան.
451	Ղարսիւնից պատերազմի Ատրորմիկ.	743	Աշոտ Բագրատունի Գառ- րիկ.
454	Ղ. Եմիգիւնից մարտիրոսու- թիւնք.	758	Եղեմ Ա.
461	Արսիլիմասոյ.	760	Սերառ (Սահակ) Բագրա- տունի Գառրիկ.
481	Սահակ Բագրատունի.	767	Սիւլէյման. Պէրիք. Հասան.
482	Շապուհ Միհրանեան.	786	Եղեմ Բ.
484	Անեկան.	792	Խոյզիմառ.
485	Ղահան Մամիկոնեան.	803	Հոլ. Բագրատ Բագրատունի- Գառրիկ.
510	Ղարս.	848	Ապուսիթ.
513	Բարսան.	851	Աշոտ Իջևանների Իջևան.
518	Մեծ Գնունի. Գննշապուհ.		ԲԱԴՐԱՑԱՌՆԵԱՅ ԹԱ- ԳԱՌՈՐՆԵՐԸ
551	Հայոց թուակնիքն հաս- տատուիքք.	885	Աշոտ Ա.
552	Ղ. Շնառ Ղահարմ. Ղարապետ.	889	Սերառ Ա.
564	Սուրեն.	908	Գաղիկ Արծրունի. Ղաս- պաբակների թագաւոր.
572	Ղ. լուծիճիք.		
592	Սերառ Բագրատունի.	919	Աշոտ Բ. Երկաթ.

Գրքի համար	ԲԱԳՐԵՏՈՒՆԵԱՅ ԹԱԿԱՆԻՈՒՆԵՐԸ	Գրքի համար	ՌՈՒԹԵՆԵԱՆՅ ԹԱԿԱՆԻՈՒՆԵՐԸ
928	Արատ	1220	Զապիկի թագուհի և ֆիլիպպոս
937	Աշոտ Գեղեցիկի Վասպուրան կանի թագուհու որդի		Հայաստանի Թագավորների իշխանության թեման տակ (1233 - 1340)
952	Աշոտ Գ. Ողբերան	1226	Հեթումի Ե.
953	Ապուստոսի Համակարգ	1270	Լեան Գ.
961	Մուշեղ կարս քաղաքի մեջ թագուհու մե.	1289	Հեթումի Բ.
977	Սերաս Բ.	1293	Թորոս Գ.
990	Գաղիկի Ա. աբխազների արքայ	1296	Սերաս
1020	Յովհաննես Սերաս	1298	Կոստանդին Բ.
1021	Վասպուրականի Սենեքեի թիմ թագուհու որդի Սերաստիան և քաջուհի	1305	Լեան Գ.
1040	Գաղիկի Բ.	1308	Օշին
1045	Գաղիկի թագուհու թեմերից զրկուհի	1320	Լեան Բ.
1079	Գաղիկի սպանված		Անի քաղաքի կործանումը
	Կարսի Գաղիկի թագուհու որդի Եսայի երկրորդ և քաջուհի	1342	Կոստանդին Գ.
		1343	Գուրամ Լասին
		1345	Կոստանդին Գ.
		1365	Լեան Զ.
		1375	Լեանի գերություններ
	ՌՈՒԹԵՆԵԱՆՅ ԻՇԽԱՆՆԵՐԸ	1387	Լանկիթանի Լայսասանի արշաուհի
		1393	Լեանի մահ
1080	Ռուբեն	1473	Օսմանեանք Հայաստան մրամանում
1095	Կոստանդին		
1100	Թորոս Ա.	1580	Հայաստանի բոլորովին Օսմանեանքի իշխանության տակ
1123	Լեան Ա.		
1144	Թորոս Բ.	1604	Շահաբաս Հադիսի մեկ մաս Հայաստան և ամանի
1168	Թովմաս Պալ	1720	Գուրիմ սիրի իշխան
1169	Միկ	1746	Հայաստանի Օսմանեանքի և Պարսիցի մեջ բաժանված Հայաստանի մեկ մաս
1174	Ռուբեն Բ.		1828 Ռուսաց ձեռքի և անջնում
	ՌՈՒԹԵՆԵԱՆՅ ԹԱԿԱՆԻՈՒՆԵՐԸ		
1185	Լեան Բ.		

Սկսեալ այս ժամանակից, այսինքն 1828 թվականից, երբ Ռուսաց Նիկոպոլոս կայսրը առաջ Պարսիցի ձեռքից Էջմիածինը և բոլոր Արարատեան Նահանգը, Ռուսաստանի Հայերը մինչև այժմ մնացին Ռուսաց կառավարության տակ:

ՏՊԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ՍԻԱԼԱՆՔ:

Երես	Ցպած է	Կարգա
8	Հարգաման	Յարգաման
10	Հ' հարցանել	Հ' հարցանել
11	Վարդկային	Վարդկային
12	այդպիսի	այդպիսի
13	Նամոյէներ	Նամոյէներ
—	պատասխանը	պատասխանը
14	դետա	տետա
—	յան ձանքը	յան ձանքը
—	համայնի	համայնի
—	զարեղ	զարեղ
—	սգաստու թեամբ	զգաստու թեամբ
16	վերջապէ	վերջապէս
—	զինու որական	զինու որական
18	Արաւիա	Արարիա
19	Հեղիպաս	Աղիպաս
29	Ճանաչել	Ճանաչել
—	չունենք	չունինք
33	զիւանդ	զիւանդ
35	Կարգաս	Կարգաս
36	Մեհրանի	Մեհրանի
37	Աուրմակ	Սուրմակ
—	կուլ զնայ	կուլ զնայ
38	Միջնորդ	Միջնորդ
—	մի անցանելի	մի անանցանելի
—	սգաստու թեամբ	զգաստու թեամբ
40	այս անցից	այս անցից

